

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

“ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ”

ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΦΙΛΑ ΠΡΟΣΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΧΩΡΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Λουκογεωργάκης Σταύρος
ΑΜ: 4332019013

Επιβλέπων καθηγητής: Σεϊμένης Ιωάννης
Εξεταστική επιτροπή: Χασάν Καϊλή
Κεφαλά Παρασκευή

Ρόδος, Μάιος 2021

«Ο μουσουλμανικός κόσμος και οι χώρες της Μέσης Ανατολής έχουν αφεθεί πίσω στο μαραθώνιο της πολιτικής, οικονομικής και ανθρώπινης ανάπτυξης. Για αυτό, υπάρχει μια τάση να κατηγορούμε άλλους ως την κύρια αιτία»

P.T. Ερντογάν, Πρόεδρος της Τουρκίας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για οποιαδήποτε προσπάθεια κάνουμε στη ζωή μας, ακόμα και αν θέλουμε να πιστέψουμε ότι είναι δική μας δημιουργία, έχουν συμβάλει ακούσια και εκούσια διάφοροι άνθρωποι. Για το λόγο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου οι οποίοι με παρότρυναν να ασχοληθώ με το ΠΜΣ “Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο” και φυσικά τους καθηγητές μου οι οποίοι με τη δική του οπτική και μεθοδολογία ο καθένας, μας εισήγαγαν στη μεγάλη παγκόσμια σκακιέρα και μας κατέστησαν κατανοητές έννοιες οι οποίες πριν φάνταζαν δυσνόητες.

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	- 3 -
ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ.....	- 4 -
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	- 5 -
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	- 7 -
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	- 8 -
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	- 9 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1Ο.....	- 11 -
Η ΤΟΥΡΚΙΑ.....	- 11 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2Ο.....	- 13 -
ΟΙ ΔΙΜΕΡΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.....	- 13 -
2.1 Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας - Πακιστάν	- 13 -
2.1.1 Ιστορία των Πολιτικών – Διπλωματικών Σχέσεων	- 13 -
2.1.2 Οικονομικές Σχέσεις	- 15 -
2.1.3 Στρατιωτικές Σχέσεις	- 17 -
2.1.4 Συνολική Αποτίμηση.....	- 19 -
2.2 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας-Λιβύης.....	- 19 -
2.2.1 Ιστορία των Πολιτικών – Διπλωματικών Σχέσεων	- 19 -
2.2.2 Η εμπλοκή της Τουρκίας στην εμφύλια διαμάχη	- 23 -
2.2.3 Οικονομικές Σχέσεις	- 25 -
2.2.4 Συνολική Αποτίμηση.....	- 25 -
2.3 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν	- 26 -
2.3.1 Η Ιστορία των Πολιτικών-Διπλωματικών Σχέσεων.....	- 26 -
2.3.2 Οικονομικές Σχέσεις	- 30 -
2.3.3 Στρατιωτικές Σχέσεις	- 32 -
2.3.4 Συνολική Αποτίμηση.....	- 35 -
2.4 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας – Καζακιστάν	- 36 -
2.4.1 Η Ιστορία των Πολιτικών-Διπλωματικών Σχέσεων.....	- 36 -
2.4.2 Οικονομικές Σχέσεις	- 38 -
2.4.3 Στρατιωτικές Σχέσεις	- 40 -
2.4.4 Συνολική Αποτίμηση.....	- 41 -
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3Ο.....	- 43 -
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	- 43 -
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	- 46 -

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - 47 -

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ECO	Economic Cooperation Organization
FTA	Free trade agreement of Pakistan
GNA	Government of National Accord
HLCC	High Level Cooperation Council
LNA	Libyan National Army
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
STM	Savunma Teknojileri Muhendislik
TANAP	Trans-Anatolian Gas Pipeline
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
TAP	Trans Adriatic Pipeline
ΤΕΔ	Τούρκικες Ένοπλες Δυνάμεις

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία γράφτηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου με τίτλο “Διακυβέρνηση-Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο”, κατά τη διάρκεια του 3^{ου} εξαμήνου του προγράμματος. Το θέμα που πραγματεύεται “ Οι διμερείς σχέσεις της Τουρκίας με τις φιλικά προς αυτή προσκείμενες χώρες” είναι ιδιαίτερος επίκαιρο και βρίσκεται συνεχώς στο επίκεντρο των συζητήσεων μεταξύ των κρατών, ενώ υπάρχει πληθώρα εκθέσεων και μελετών αναφορικά με αυτό, γεγονός που καταδεικνύει τη σπουδαιότητά του.

Η Τουρκία αποτελεί ένα κράτος το οποίο εδώ και αρκετές δεκαετίες προσπαθεί να εξελιχθεί ως μια περιφερειακή δύναμη, ιδιαίτερος υπολογίσιμη τόσο στο χώρο της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου αλλά και γενικότερα στη Μ. Ανατολή. Πασχίζει διακαώς να αποτελέσει τον κύριο δρώντα στις παραπάνω περιοχές, αλλά και να έχει ρόλο και λόγο στα τεκτονόμενα του μουσουλμανικού κόσμου. Όντας ένα αρκετά ισχυρό (οικονομικά και στρατιωτικά) μουσουλμανικό κράτος, δια στόματος του προέδρου της προσπαθεί να αποκτήσει ηγετικό ρόλο στην εκπροσώπηση των μουσουλμανικών κρατών.

Στην εργασία που κρατάτε στα χέρια σας, έγινε προσπάθεια να αποτυπωθούν οι διμερείς σχέσεις της Τουρκίας με ορισμένα φιλικά προς αυτή προσκείμενα κράτη (Λιβύη, Αζερμπαϊτζάν, Πακιστάν, Καζακστάν). Τα κράτη αυτά έχουν στενές διπλωματικές και οικονομικές σχέσεις με την Τουρκία, και τουλάχιστον στην παρούσα φάση, αποτελούν στενούς συμμάχους της, αυξάνοντας το ειδικό βάρος των συμμαχιών της και δημιουργώντας επιπλέον προβλήματα στην ελληνική εξωτερική πολιτική (π.χ. τουρκολιβυκό μνημόνιο).

Στο πρώτο μέρος καθενός από τα επι μέρους κεφάλαια, έγινε προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η εξέλιξη των διμερών σχέσεων, ενώ στη συνέχεια του κάθε κεφαλαίου παρατίθενται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια οι οικονομικές, εμπορικές και τυχόν στρατιωτικές σχέσεις μεταξύ τους. Τέλος, γίνεται μια αποτίμηση των διμερών σχέσεων, αλλά και μια εξαγωγή συμπερασμάτων από την παραπάνω ανάλυση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι αρκετά δύσκολο να προσδιορίσει κανείς με ακρίβεια, ποιο είναι το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο ελλαδικός χώρος ξεκίνησε να έχει διαμάχες και αντιπαλότητες με έναν νέο γείτονα, την Τουρκία. Άλλοι ιστορικοί τοποθετούν την αρχή στην κρίσιμη μάχη του Μαντζικέρτ του 1071, όπου ο Ρωμανός ο Δ΄ ο Διογένης ηττήθηκε. Άλλοι την τοποθετούν στο 1299, έτος κατά το οποίο ο Οσμάν ανακήρυξε τον εαυτό του σουλτάνο και ίδρυσε ουσιαστικά αυτό που μετέπειτα θα αποκαλούνταν οθωμανική αυτοκρατορία. Τέλος, άλλοι το τοποθετούν στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όταν οι οθωμανοί πέρασαν τα Δαρδανέλλια για πρώτη φορά, και απέκτησαν κτήσεις στην Ευρώπη. Σε κάθε περίπτωση, οι Τούρκοι εμπλέκονται στα δρώμενα της ευρύτερης περιοχής τα τελευταία 700 και πλέον χρόνια.

Η σημερινή Τουρκία, σε τίποτα δε θυμίζει την οθωμανική αυτοκρατορία του 15^{ου} αιώνα, όμως οι επεκτατικές βλέψεις της έναντι των γειτόνων της και η αίσθηση ότι τα σύνορά της έχουν περιοριστεί περισσότερο από όσο πρέπει, την κάνουν έναν μη προβλέψιμο δρώντα στην περιοχή. Ταυτόχρονα, όμως, τα μεγέθη της (83εκ πληθυσμός, 640 δις δολάρια ΑΕΠ κλπ) την καθιστούν ένα καθ' όλα υπολογίσιμο δρώντα στην ευρύτερη περιοχή της Μ. Ανατολής και της ανατολικής Μεσογείου.

Η Τουρκία από ιδρύσεως της (το σύγχρονο τουρκικό κράτος ιδρύθηκε επίσημα το 1923) έχει περάσει από διάφορες φάσεις στις σχέσεις της με τους γείτονές της. Γενικότερα όμως, σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, παρατηρείται μια έντονη κινητικότητα, ιδίως μετά το 1974. Η κινητικότητα αυτή, ουσιαστικά αποδίδεται στην έκδηλη ανάγκη της Τουρκίας να αυξήσει σημαντικά τον ρόλο της ως ρυθμιστικός παράγοντας στην ευρύτερη περιοχή της, να αποτρέψει άλλους από το να αναλάβουν αυτό το ρόλο και τέλος να επιδιώξει την επίτευξη των στρατηγικών της στόχων. Η μεθοδικότητα με την οποία εργάζεται η εξωτερική πολιτική είναι άξια ιδιαίτερης μνείας.

Για να επιτύχει τους παραπάνω στρατηγικούς της στόχους, η Τουρκία αξιοποιεί τρία βασικά εργαλεία προκειμένου να αναβαθμίσει το ρόλο της. Το πρώτο είναι το μουσουλμανικό στοιχείο. Αν και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί την πολυπληθέστερη μουσουλμανική χώρα, η Τουρκία εργάζεται μεθοδικά προκειμένου να αναδειχθεί ως ηγέτιδα δύναμη του μουσουλμανικού κόσμου. Ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, με τη μεταστροφή της πολιτικής Ερτνογάν και την ισλαμοποίηση της χώρας, η Τουρκία αξιοποιεί όλο και πιο έντονα αυτό το στοιχείο προκειμένου να

έχει φιλικές σχέσεις με τις άλλες μουσουλμανικές χώρες, προτείνοντάς τους συνεργασία με εκείνη, έναντι των «αναξιόπιστων» χριστιανικών χωρών.

Ένα δεύτερο στοιχείο που της επιτρέπει να εμπλέκεται στα δρώμενα άλλων χωρών, αρκετά μακριά από τις βάσεις της, είναι η σημαντική στρατιωτική ισχύς που διαθέτει. Τόσο σε επίπεδο προσωπικού (διαθέτει σε ενεργό υπηρεσία πάνω από 437.000 προσωπικό¹) αλλά και σε επίπεδο εξοπλισμού (οι αμυντικές δαπάνες για το έτος 2020 ανήλθαν σε 14,8 δις δολάρια) η Τουρκία διαθέτει σημαντικές ένοπλες δυνάμεις τις οποίες τις αξιοποιεί για προβολή ισχύος.

Σημαντικός παράγων ισχύος και εξαγωγής της ισχύος αυτής προς τα έξω αποτελεί και η μικρή αλλά αναδυόμενη αμυντική της βιομηχανία. Με τη χρήση της αμυντικής βιομηχανίας της δεν αποκομίζει μόνο οικονομικά οφέλη, αλλά βοηθάει στο να παρεισφρύει στα φίλια κράτη και να αυξάνει την επιρροή και το κύρος της.

Οι σχέσεις της με τα κράτη που εξετάζονται (Λιβύη, Καζακστάν, Αζερμπαϊτζάν, Πακιστάν και Ρωσία) είναι ιδιαίτερα φιλικές. Ειδικά με τα τέσσερα πρώτα, η Τουρκία έχει επιδώσει (και καταφέρει) να παρεισφρύσει στα δρώμενά τους και να αποκομίσει σημαντικά στρατηγικά οφέλη από τη μεταξύ τους προνομιακή σχέση.

¹ Αποτελεί τη δύναμη με το δεύτερο μεγαλύτερο αριθμό ενεργού προσωπικού στο NATO.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΤΟΥΡΚΙΑ

Η Τουρκία ή αλλιώς «Δημοκρατία της Τουρκίας» αποτελεί μια χώρα που ευρίσκεται στο σύνολό της στην Ασία, με ένα μικρό μόνο τμήμα της επικράτειάς της να ευρίσκεται στην νοτιοανατολική Ευρώπη. Ουσιαστικά ιδρύθηκε το 1923, και αποτελεί το διάδοχο της πάλαι ποτέ οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συνορεύει από δυτικά προς ανατολικά με την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Γεωργία, την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, το Ιράν, το Ιράκ, τη Συρία και το Λίβανο. Αποτελεί την 37^η χώρα σε έκταση παγκοσμίως και την 19^η σε πληθυσμό (83,5 εκατομμύρια κάτοικοι σύμφωνα με την εκτίμηση του 2020). Το ολικό ΑΕΠ της Τουρκίας ανέρχεται σε περίπου 650 δις δολάρια ενώ το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι αρκετά χαμηλό, μόλις στα 9.100 δολάρια (TSI, 2021). Επίσημη γλώσσα της χώρας είναι η τουρκική, γλώσσα της τουρκικής γλωσσικής οικογένειας, που μιλιέται ως μητρική γλώσσα από το 85% περίπου του πληθυσμού. Οι Τούρκοι αποτελούν το 70 - 75% του πληθυσμού. Οι μειονότητες περιλαμβάνουν Κούρδους (18%) και άλλους (7 - 12%). Η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού είναι μουσουλμανική. Η χώρα συμμετέχει σε ορισμένους διεθνείς οργανισμούς, μεταξύ των οποίων στο ΝΑΤΟ², τον ΟΟΣΑ³, τον ΟΑΣΕ⁴ αλλά και στις G-20 πιο ισχυρές οικονομίες.

Ιστορικά, η τουρκική δημοκρατία έχει λιγότερο από έναν αιώνα ζωής, όμως οι ιστορικές καταβολές που ανάγονται στα χρόνια της οθωμανικής αυτοκρατορίας την καθιστούν ένα κράτος που έχει παρουσία στην περιοχή τουλάχιστον μιας χιλιετίας. Η Ελλάδα έχει αναγκαστεί να συνυπάρξει με την Τουρκία και έχει περάσει διάφορες περιόδους εντάσεων και κρίσεων αλλά και πολέμων, με τελευταίες τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Κύπρο το 1974 οπότε και η Τουρκία εισέβαλε παράνομα και κατέλαβε το 36,6% της Κυπριακής Δημοκρατίας. Έκτοτε οι σχέσεις με την Τουρκία είναι ιδιαίτερος τεταμένες και το κάθε κράτος προσπαθεί να αυξήσει την ισχύ του προκειμένου να επικρατήσει στην περιοχή.

Η Τουρκία σε επίπεδο διεθνών σχέσεων, αν και επίσημα δεν έχει εγκαταλείψει την ενταξιακή της πορεία προς την ΕΕ, τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι ολοένα και απομακρύνεται περισσότερο από την υλοποίηση αυτού του στόχου, κυρίως

² Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου

³ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

⁴ Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη

εσκεμμένα. Επίσης, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και μια ρήξη στις σχέσεις της Τουρκίας με χώρες με τις οποίες ανέκαθεν διατηρούσε φιλικές σχέσεις (π.χ. Ισραήλ, ΗΠΑ κλπ). Αποκορύφωμα της διαφαινόμενης ρήξης της Τουρκίας με τους παραδοσιακούς συμμάχους της και κυρίως των ΗΠΑ, αποτέλεσε η αγορά εκ μέρους της Τουρκίας του αντιαεροπορικού συστήματος S-400, η οποία μάλιστα οδήγησε και σε κυρώσεις σε βάρος της τελευταίας (Macias, 2020). Αν και μέλος του NATO, η Τουρκία διατηρεί όχι και ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις με την Ελλάδα, τη Γαλλία αλλά και άλλους συμμάχους, ενώ οι πρόσφατες ενέργειές της (π.χ. επιχειρήσεις στη Συρία) την έχουν οδηγήσει σε κυρώσεις και από άλλους συμμάχους της (π.χ. Καναδάς). Τα παραπάνω, οδηγούν την Τουρκία τα τελευταία χρόνια ολοένα και μακρύτερα από τη δυτική αρχιτεκτονική ασφάλειας ενώ οι φιλικές σχέσεις με τη Ρωσία αποτελούν σημαντικό παράγοντα ανησυχίας για το NATO και φυσικά τις ΗΠΑ.

Σε στρατιωτικό επίπεδο η Τουρκία διατηρεί το δεύτερο (αριθμητικά) μεγαλύτερο στρατό στο NATO με αρκετά μεγάλες αμυντικές δαπάνες (προσεγγίζουν τα 14 δις δολάρια). Αν και αρχικώς αποτελούσε κύριο αγοραστή οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ, τη Γερμανία κ.α., τα τελευταία χρόνια η τουρκική αμυντική βιομηχανία έχει γνωρίσει αλματώδη ανάπτυξη. Η αμυντική βιομηχανία έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό που δύναται να σχεδιάζει και να παράγει Μη Επανδρωμένα Αεροχήματα (ΜΕΑ), τυφέκια εφόδου, ακόμη και πλοία επιφανείας (κορβέτες και φρεγάτες). Πέραν των παραπάνω, η Τουρκία λόγω της εμπλοκής της σε πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Κούρδων, εναντίον του βόρειου τμήματος της Συρίας κ.α., έχει προσωπικό με μεγάλη σχετικά πολεμική πείρα. Το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016 όμως, οδήγησε σε μεγάλη αποδυνάμωση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ) καθώς μεγάλο μέρος του εμπειροπόλεμου προσωπικού αποτάχθηκε ή φυλακίστηκε με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν κενά. Σε κάθε περίπτωση όμως αποτελεί μια πολύ σημαντική στρατιωτική και ναυτική δύναμη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΟΙ ΔΙΜΕΡΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

2.1 Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας - Πακιστάν

2.1.1 Ιστορία των Πολιτικών – Διπλωματικών Σχέσεων

Ιστορικά, η Τουρκία μοιράζεται αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με το Πακιστάν που δικαιολογούν ως ένα βαθμό τις εξαιρετικές σχέσεις μεταξύ τους. Κυριότερο κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι αμφότερες ακολουθούν τον Σουνιτισμό και συγκεκριμένα τη Σχολή Χανάφι⁵ έχοντας έτσι ισχυρούς θρησκευτικούς δεσμούς (Pakistan Radio, 2016). Σύμφωνα μάλιστα με τον Στρατηγό Μουχάιντ Ανουράν Χαν (2021), «Το Πακιστάν και η Τουρκία είναι δύο χώρες, ένα έθνος. Δεν μοιράζονται μόνο την κοινή κουλτούρα και την πίστη, αλλά έχουν επίσης παρόμοια ενδιαφέροντα και προκλήσεις». Ενδεικτική είναι, επίσης, η δήλωση του Πακιστανού Υπουργού Άμυνας Μοχάμεντ Ασίφ Αβάτζα το 2015 μετά την επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού: «Μη ζητήσετε να σας εξηγήσω τις σχέσεις Τουρκίας- Πακιστάν. Έχουμε στρατιωτικούς, πολιτιστικούς και θρησκευτικούς δεσμούς και κοινή ιστορία» (TRT, 2015). Μάλιστα, ο Mehrunisa (2001) υποστηρίζει ότι μετά την ανεξαρτησία (του Πακιστάν) η Τουρκία βρισκόταν ανάμεσα στις πρώτες πέντε χώρες στη λίστα του Πακιστάν για την ανάπτυξη διμερών σχέσεων.

Επίσης, οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δυο κρατών ξεκινάνε το 1947⁶. Η Τουρκία ήταν από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισε το Πακιστάν και υποστήριξε την υποψηφιότητά του ως μέλος του ΟΗΕ. Οι διμερείς σχέσεις μετά το 1947 ήταν ιδιαίτερα θερμές κυρίως λόγω πολιτικών, θρησκευτικών και γεωπολιτικών συνδέσμων μεταξύ τους (Ahmad, 2000). Οι σχέσεις όμως έχουν βαθύτερο ιστορικό υπόβαθρο. Χρονολογούνται αρκετές δεκαετίες πίσω, και συγκεκριμένα ξεκινάνε πριν από τη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους το 1923. Οι μουσουλμάνοι που κατοικούσαν στο ΝΔ τμήμα των βρετανικών Ινδιών⁷, έστειλαν οικονομική βοήθεια στην παρηκμασμένη και σε εμπόλεμη κατάσταση Οθωμανική Αυτοκρατορία.

⁵ Ο Σουνιτισμός ή Σουνισμός είναι ένας από τους δύο κύριους κλάδους του Ισλάμ. Δίνουν έμφαση στην σούνα (παραδόση) του προφήτη Μωάμεθ. Η Σχολή Χανάφι είναι μια από τους τέσσερις επιμέρους κλάδους διδαχής του ισλαμικού νόμου. Οι Χαναφίτες είναι η πολυπληθέστερη ομάδα.

⁶ Το κράτος του Πακιστάν απέκτησε την ανεξαρτησία του το 1947

⁷ Οι Βρετανικές Ινδίες ήταν ένα κράτος - κανόνας του Βρετανικού Στέμματος στην ινδική χερσόνησο μεταξύ 1858 και 1947.

Μάλιστα, σύμφωνα με το τουρκικό ΥΠΕΞ (2021), “ο τουρκικός πόλεμος της ανεξαρτησίας και η συνακόλουθη επιτυχία στην εγκαθίδρυση ενός σύγχρονου κράτους, αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τους Πακιστανούς”.

Ο ιδρυτής του πακιστανικού κράτους, Μοχάμεντ Αλί Τζινά, εξέφρασε το θαυμασμό του για τον ιδρυτή του σύγχρονου τουρκικού κράτους Μουσταφά Κεμάλ καθώς και την επιθυμία να αναπτύξει το Πακιστάν με βάση το σύγχρονο τουρκικό μοντέλο (Prusher, 2002). Παρόμοιες ιδέες εξέφρασε ο πρώην πρόεδρος του Πακιστάν, Περβέζ Μουσαράφ ο οποίος μεγάλωσε στην Τουρκία και έλαβε εκτεταμένη στρατιωτική εκπαίδευση εκεί (Anderson, 2003). Ο Τζινά έχει τιμηθεί ως μεγάλος ηγέτης από την Τουρκία και ένας μεγάλος δρόμος στην Άγκυρα έχει λάβει το όνομά του, ενώ δρόμοι στο Ισλαμαμπάντ⁸, το Καραάτσι, το Πεσαβάρ και αλλού έχουν λάβει το όνομα του Μουσταφά Κεμάλ⁹.

Από το 1947 και εντεύθεν, οι δυο χώρες έχουν να επιδείξουν πολλά περιστατικά αλληλοβοήθειας σε φυσικές καταστροφές και συχνές ανταλλαγές επισκέψεων αξιωματούχων (Τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021). Το συμβούλιο συνεργασίας (High Level Cooperation Council – HLCC) που δημιουργήθηκε το 2009 και αναβαθμίστηκε σύντομα σε συμβούλιο στρατηγικής συνεργασίας (High Level Strategic Cooperation Council – HLSCC) αποτελεί άλλη μια απόδειξη της αναβάθμισης των σχέσεων (Τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021).

Τη δεκαετία του 1950 έλαβε χώρα η πρώτη επίσημη συνάντηση σε επίσημο φόρουμ μεταξύ Τουρκίας και Πακιστάν και συγκεκριμένα στις συζητήσεις για το σύμφωνο της Βαγδάτης¹⁰ το 1954. Το 1964, η Τουρκία, το Πακιστάν και το Ιράν σχημάτισαν την Περιφερειακή Συνεργασία για την Ανάπτυξη (Regional Cooperation for Development – RCD) η οποία αργότερα μετασχηματίστηκε στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας (Economic Cooperation Organization – ECO) το 1985 με την προσθήκη επιπλέον επτά μελών¹¹ (YeniSafak, 2019).

Το 1971 η Τουρκία συνέδραμε πολιτικά και στρατιωτικά στον Ινδοπακιστανικό πόλεμο και επιπλέον δεν αναγνώρισε το Μπαγκλαντές ως ανεξάρτητο κράτος μέχρι

⁸ Το Ισλαμαμπάντ είναι η πρωτεύουσα του Πακιστάν.

⁹ Ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν ο ιδρυτής του σύγχρονου τουρκικού κράτους.

¹⁰ Το σύμφωνο της Βαγδάτης ιδρύθηκε το 1955 κατά το πρότυπο του NATO και του Οργανισμού Συμφώνων της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η ίδρυσή του, αποτέλεσε την προέκταση της δυτικής επιρροής στα νοτιοδυτικά σύνορα της ΕΣΣΔ με σκοπό τον περιορισμό της σοβιετικής επέκτασης στη Μέση Ανατολή, τον Περσικό Κόλπο και τον Ινδικό Ωκεανό. Το Σύμφωνο περιελάμβανε την Τουρκία, το Ιράκ, το Ιράν και το Πακιστάν με το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες ως συνδεδεμένα μέλη.

¹¹ Προστέθηκε το Αζερμπαϊτζάν, το Αφγανιστάν, το Καζακιστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν.

να το αναγνωρίσει το ίδιο το Πακιστάν. Αντίστοιχα, το τελευταίο υποστήριξε την Τουρκία στην εισβολή στην Κύπρο το 1974. Σύμφωνα με τον Mehrunisa (2001) και οι δύο χώρες είδαν τόσο την ιρανική επανάσταση του 1979 όσο και τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν ως απειλή των κοινών συμφερόντων ασφαλείας τους.

Ο 21^{ος} αιώνας ξεκίνησε με πολλά θετικά βήματα στον τομέα των διμερών σχέσεων. Το 2003 ο Τούρκος Πρόεδρος Ρ.Τ. Ερντογάν πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στο Πακιστάν για να ενισχύσει τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις, και υπέγραψε τρία μνημόνια συνεργασίας¹² (Hussain, 2008). Η επίσκεψη του Τούρκου Πρωθυπουργού το Δεκέμβριο του 2013 κατέληξε σε υπογραφή τριών επιπλέον μνημονίων συνεργασίας, ενώ ο Τούρκος πρωθυπουργός δεσμεύτηκε να αυξήσει τον αριθμό των υποτροφιών σε Πακιστανούς μαθητές που επιθυμούν να λάβουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Τουρκία (Πακιστανικό ΥΠΕΞ, 2013). Τον Ιανουάριο του 2019, κατά την επίσκεψη του Πακιστανού Πρωθυπουργού στην Τουρκία, συμφωνήθηκε εμβάθυνση της συνεργασίας στον οικονομικό, εμπορικό και επενδυτικό τομέα (Dawn, 2019).

Οι συχνές επισκέψεις που ανταλλάσσουν τα δύο κράτη είναι, επίσης, ενδεικτικό της καλής συνεργασίας. Μάλιστα, ο νυν Τούρκος πρόεδρος, Ρ.Τ. Ερντογάν τιμήθηκε το 2009 με το παράσημο “Nishan-e-Pakistan” το οποίο αποτελεί την ύψιστη τιμητική διάκριση, ενώ μίλησε και στο πακιστανικό κοινοβούλιο¹³ (Associated Press Pakistan, 2009). Ο πρώην πρόεδρος του Πακιστάν ήταν παρών στην ορκωμοσία του Τούρκου προέδρου το 2018, ενώ ο τελευταίος επισκέφθηκε επίσημα το Πακιστάν το διάστημα 13-14 Φεβρουαρίου 2020. Το 2019 ο πρόεδρος του Πακιστάν ήταν παρών στην τελετή εγκαινίων του νέου αεροδρομίου της Κωνσταντινούπολης τον Οκτώβριο του 2019 (Τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021). Επίσημες επισκέψεις αντάλλαξαν επίσης το 2019 (ο Πακιστανός Πρωθυπουργός επισκέφθηκε την Τουρκία) και το 2018 (ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών επισκέφθηκε το Πακιστάν).

2.1.2 Οικονομικές Σχέσεις

Οι δυο χώρες -μεταξύ άλλων- συνεργάζονται πολύ στενά και στον οικονομικό τομέα. Έχουν από κοινού αναπτύξει το Πακιστανοτουρκικό Στρατηγικό Οικονομικό Πλαίσιο (Pak-Turkey Strategic Economic Framework), το οποίο αποτελεί ένα πλαίσιο

¹² Τα μνημόνια αφορούσαν τις μεταφορές, τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και το περιβάλλον.

¹³ Ήταν ο τέταρτος ξένος ηγέτης που μίλησε στο κοινοβούλιο του Πακιστάν από ιδρύσεως του (Βενέτης, 2013).

συνεργασίας που σκοπό έχει την αναβάθμιση της οικονομικής συνεργασίας με επίκεντρο το εμπόριο και τις επενδύσεις. Η τελική συμφωνία υπεγράφη τον Φεβρουάριο του 2020 και σύμφωνα με τις προβλέψεις θα αυξήσει την αξία του διμερούς εμπορίου από 850 εκ δολάρια σε 1 δις δολάρια (Sahin & Ergocun, 2020).

Και οι δυο χώρες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έχουν υπογράψει μνημόνια συνεργασίας και συμφωνίες στον οικονομικό τομέα. Μεταξύ άλλων η συμφωνία ελεύθερου εμπορίου του 1965 (βρίσκεται υπό διαπραγμάτευση νέα συμφωνία), η συμφωνία οικονομικής και τεχνολογικής συνεργασίας του 1976, η συμφωνία πρόληψης διπλής φορολογίας του 1988 (Abhasi et al, 2020). Και οι δυο χώρες έδωσαν νέα πνοή στις επιχειρηματικές συμφωνίες το 2011 με την ίδρυση του Πακιστανοτουρκικού Επιχειρηματικού Συμβουλίου. Το HLCC που ιδρύθηκε το 2009, αποτελεί άλλο ένα σημαντικό βήμα στην εμβάθυνση της οικονομικής συνεργασίας μεταξύ τους. Μάλιστα, στη πρώτη συνάντηση του συμβουλίου το 2010 στην Άγκυρα, υπεγράφησαν 18 μνημόνια συνεργασίας μεταξύ των δυο κρατών, ενώ στις υπόλοιπες τρεις (2012, 2013, 2015) υπεγράφησαν επιπλέον 23 μνημόνια αφορώντα στο εμπόριο, την επιστήμη, την τεχνολογία κ.α. (Hadi, 2015). Το 2020 έλαβε χώρα η έκτη συνάντηση, συμπροεδρεύοντος του Τούρκου προέδρου Ρ.Τ. Ερντογάν στο Ισλαμαμπάντ. Τα μνημόνια συνεργασίας που υπεγράφησαν μεταξύ άλλων προωθούν την ανάπτυξη του τουρισμού, την εκπαίδευση καθώς και την ενέργεια. Μάλιστα, συμφώνησαν από κοινού να προχωρήσουν στην αναζήτηση υδρογονανθράκων και θα μοιραστούν αμοιβαία τις πρακτικές διανομής και μεταφοράς φυσικού αερίου και πετρελαίου. (Syed, 2020).

Οι τουρκικές επενδύσεις στο Πακιστάν το 2017 ξεπέρασαν το 1 δις δολάρια ενώ 17 τουρκικές εταιρείες δραστηριοποιούνται μέχρι στιγμής στη χώρα, ενώ 158 πακιστανικές εταιρίες επενδύουν (αν και το ποσό δε ξεπερνάει τα 100 εκ δολάρια) στην Τουρκία (Daily Sabah, 2020).

Από τον Οκτώβριο του 2015, Τουρκία και Πακιστάν ευρίσκονται σε συζητήσεις για τη συμφωνία ελεύθερου εμπορίου. Μέχρις στιγμής έχουν συμφωνήσει στην εξάλειψη του 85% των δασμών που υφίστανται στο διμερές εμπόριο (Muhammad, 2016). Η συμφωνία είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι αναμένεται να αυξήσει την αξία των εξαγωγών του Πακιστάν προς την Τουρκία κατά 500 – 600 εκ δολάρια (Muhammad, 2016). Μάλιστα σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του 2016, η FTA αναμενόταν να αυξήσει την αξία του διμερούς εμπορίου σε 5 δις δολάρια εντός τριών ετών από την υπογραφή της (Rana, 2016).

2.1.3 Στρατιωτικές Σχέσεις

Πολύ μεγάλη σημασία έχουν οι στρατιωτικές σχέσεις που αναπτύσσονται και ενισχύονται μεταξύ των δυο χωρών τα τελευταία χρόνια, γεγονός που υπογραμμίζεται σε κάθε επίσκεψη από τους αξιωματούχους και των δυο χωρών. Σημαντικό παράδειγμα της διμερούς στρατιωτικής σχέσης που αναπτύσσεται, αποτελεί το πρόγραμμα ανταλλαγής εκπαίδευσης που εγκαινιάστηκε το 2000. Μέχρι το 2017, περίπου 1.500 Πακιστανοί Στρατιωτικοί έχουν εκπαιδευτεί στην Τουρκία, η οποία έχει αναλάβει ηγετικό ρόλο στο πρόγραμμα (Uslu, 2017).

Η Τουρκία εμπλέκεται επίσης ενεργά στη συντήρηση του στόλου των αεροσκαφών F-16 του Πακιστάν (Lino, 2020) ενώ το προηγούμενο έτος, ανακοινώθηκε ότι η Τουρκία «δανείζεται» χειριστές πολεμικών αεροσκαφών από το Πακιστάν, προκειμένου να καλύψει τα κενά που δημιουργήθηκαν στις τάξεις της πολεμικής της αεροπορίας, συνέπεια των συλλήψεων που ακολούθησαν την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016 (Dar, 2020).

Η διμερής συνεργασία στον τομέα της άμυνας και της ασφάλειας ενισχύθηκε με σημαντικές συμφωνίες το 2018 και αυτό τον καιρό η Τουρκία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος προμηθευτής όπλων στο Πακιστάν μετά την Κίνα. Τον Οκτώβριο του 2018, το Ναυτικό του Πακιστάν παρέλαβε ένα δεξαμενόπλοιο 17.000 τόνων, το οποίο κατασκευάστηκε σε συνεργασία με την τουρκική εταιρεία άμυνας STM στο νότιο λιμάνι του Καράτσι. Ήταν το μεγαλύτερο πολεμικό πλοίο που κατασκευάστηκε ποτέ στο Ναυπηγείο του Καράτσι, σύμφωνα με στρατιωτικές πηγές του Πακιστάν (Lino, 2020).

Εξαιρετικής σημασίας και απόδειξη της εμβάθυνσης των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Πακιστάν αλλά και της μεταφοράς τεχνογνωσίας από την πρώτη στην τελευταία, είναι και η συμφωνία για αναβάθμιση μέσης ζωής, τριών υποβρυχίων του πακιστανικού ναυτικού. Το συμβόλαιο έχει αναλάβει η τουρκική εταιρεία STM και αφορά τρία υποβρύχια τύπου Agosta-90B¹⁴ (Gady, 2018). Αξιοσημείωτο είναι ότι το συμβόλαιο ανατέθηκε στην τουρκική εταιρεία STM και όχι στη γαλλική DCNS που είναι και η κατασκευάστρια εταιρεία των εν λόγω υποβρυχίων (Gady, 2018).

Τον Ιούλιο του 2018, η Τουρκία κέρδισε διαγωνισμό πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων για την προμήθεια τεσσάρων πολεμικών πλοίων στο Ναυτικό του Πακιστάν

¹⁴ Τα υποβρύχια της κλάσης αυτής χρησιμοποιήθηκαν από το Πακιστάν, την Ισπανία και τη Γαλλία. Αυτή τη στιγμή η Γαλλία τα έχει αποσύρει εντελώς από την ενεργό υπηρεσία, ενώ η Ισπανία διατηρεί σε υπηρεσία μόλις δυο τα οποία σχεδιάζει να αποσύρει. Ο τελευταίος χρήστης του συγκεκριμένου τύπου είναι το πακιστανικό ναυτικό.

- το οποίο ο τότε υπουργός Άμυνας Nurettin Canikli δήλωσε ότι ήταν το μεγαλύτερο συμβόλαιο που χορηγήθηκε ποτέ στην τουρκική αμυντική βιομηχανία (Anadolu Agency, 2019). Αν και το κόστος δεν ανακοινώθηκε, σύμφωνα με τα πακιστανικά μέσα ενημέρωσης, το συμβόλαιο θα αυξήσει την αξία των δραστηριοτήτων της STM στο Πακιστάν κατά 1,5 δις δολάρια (Defenceworld, 2018). Η κατασκευή τους ξεκίνησε το επόμενο έτος και αφορά τέσσερις κορβέτες κλάσης MILGEM¹⁵ οι οποίες αναμένεται να αρχίσουν να παραδίδονται το 2024. Η συμφωνία περιλαμβάνει επίσης μεταφορά τεχνογνωσίας προς τα πακιστανικά ναυπηγεία (Sunnetsi, 2018).

Η συνεργασία καθώς και η διείσδυση της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας στο Πακιστάν δε σταματάει στις κορβέτες. Το ίδιο έτος (2018), η Τουρκία κατάφερε να αποσπάσει συμφωνία για την κατασκευή 30 επιθετικών ελικοπτέρων T129 για την αεροπορία του Πακιστάν (Sunnetsi, 2018). Σύμφωνα με την τουρκική προεδρία αμυντικής βιομηχανίας (γνωστή ως SSB), η παραπάνω συμφωνία αποτελεί μια από τις «μεγαλύτερες συμφωνίες εξαγωγής στρατιωτικού υλικού που έχει πετύχει η τουρκική βιομηχανία». Το ύψος του συμβολαίου αγγίζει τα 1,5 δις δολάρια (Sunnetsi, 2018). Η συμφωνία προβλέπει την ολοκλήρωση των παραδόσεων μέχρι το 2022. Σύμφωνα με το Bloomberg (2021) η παράδοση των ελικοπτέρων αυτών έχει σταματήσει λόγω απαγόρευσης των ΗΠΑ¹⁶, στο πλαίσιο των κυρώσεων που έχουν συμφωνηθεί από την αμερικανική κυβέρνηση για το ζήτημα της παραλαβής αντιαεροπορικών συστημάτων S-400 (Iqbal, 2021). Παρά τις προσπάθειες της Τουρκίας (έχει προσλάβει εταιρεία lobby προκειμένου να αλλάξει η απόφαση της αμερικανικής κυβέρνησης) κατά πάσα πιθανότητα η συμφωνία θα ακυρωθεί.

Πέραν των παραπάνω, το 2016, η Τουρκία παρέδωσε 34 εκπαιδευτικά αεροσκάφη T-37 (με ανταλλακτικά) στο Πακιστάν στο πλαίσιο της δωρεάν βοήθειας της Άγκυρας προς το Ισλαμαμπάντ (Stevenson, 2015). Ταυτόχρονα, η Τουρκία συμφώνησε να αγοράσει 52 εκπαιδευτικά αεροσκάφη MFI-395 Super Mushshak από το Πακιστάν προς αντικατάσταση των γηρασμένων εκπαιδευτικών τύπου Leonardo Gady, 2017).

¹⁵ Το πρόγραμμα MILGEM είναι ένα τουρκικό εθνικό πρόγραμμα που σκοπό έχει την ανάπτυξη κορβετών πολλαπλού ρόλου και φρεγατών, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν και να αναλάβουν πληθώρα αποστολών. Μέχρι το 2018, το πρόγραμμα είχε αποδώσει τέσσερις ανθυποβρυχιακές κορβέτες κλάσης Ada, μια κλάσης ELINT, τέσσερις φρεγάτες πολλαπλού ρόλου κλάσης Istanbul και τέσσερις κορβέτες κλάσης Jinnah για το πακιστανικό ναυτικό. Οι κορβέτες που θα παραλάβει το πακιστανικό ναυτικό είναι εκτοπίσματος 2,500 τόνων.

¹⁶ Η απαγόρευση αφορά στον κινητήρα LHTEC που φέρει το ελικόπτερο.

2.1.4 Συνολική Αποτίμηση

Η Τουρκία, αν και ανέκαθεν διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με το Πακιστάν, τα τελευταία χρόνια εμβαθύνει συνεχώς τη συνεργασία σε όλους τους τομείς. Παρόλο που τα μεγέθη του μεταξύ τους εμπορίου δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλα, εντούτοις αυξάνονται πολύ γρήγορα και θα επιταχυνθούν έτι περαιτέρω σε περίπτωση που υλοποιηθεί η συμφωνία ελεύθερου εμπορίου. Οι συχνές ανταλλαγές επισκέψεων μεταξύ των δύο κρατών, τα διάφορα φόρουμ και οργανισμούς στους οποίους συμμετέχουν από κοινού αλλά και ο θρησκευτικός παράγοντας, αποτελούν εργαλεία που αξιοποιεί η Τουρκία προκειμένου να αυξήσει την επιρροή της στο Πακιστάν, το οποίο αποτελεί αν μη τι άλλο και μια υπολογίσιμη πυρηνική δύναμη.

Σε στρατιωτικό επίπεδο η Τουρκία την τελευταία τριετία έχει καταφέρει να αποσπάσει συμβόλαια αρκετών δισεκατομμυρίων δολαρίων από το Πακιστάν, τα οποία στο σύνολό τους αφορούν εξαγωγές αμυντικού υλικού. Με τη στάση της αυτή, η Τουρκία αυξάνει το μερίδιό της στην αγορά αμυντικού υλικού του Πακιστάν, με ό,τι αυτό συνεπάγεται (π.χ. νέα συμβόλαια για συντήρηση-αναβάθμιση αυτού του υλικού στο μέλλον). Η παροχή δωρεάν αμυντικής βοήθειας αλλά και η εκπαίδευση στρατιωτικού προσωπικού στην Τουρκία καταδεικνύει την εμβάθυνση αυτής της συνεργασίας. Η αξιοποίηση, επίσης, Πακιστανών πιλότων F-16 σε τουρκικά αεροσκάφη είναι απόδειξη ότι η δήλωση του Πακιστανού Αρχηγού της αεροπορίας ότι «Τουρκία και Πακιστάν είναι ένας λαός σε δύο κράτη» δεν είναι τυχαία.

Το Πακιστάν γενικώς αποτελεί έναν παραδοσιακό σύμμαχο της Τουρκίας ο οποίος ταυτίζεται σε όλα τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής με την Τουρκία και υποστηρίζει όλες τις θέσεις, εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων. Το αντίβαρο στο Πακιστάν αποτελεί η Ινδία, σχέσεις με την οποία η χώρα μας άρχισε να εγκαινιάζει πολύ πρόσφατα, ακριβώς λόγω της ολοένα και πιο ενεργούς εμπλοκής του Πακιστάν στα δρώμενα της ανατολικής Μεσογείου.

2.2 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας-Λιβύης

2.2.1 Ιστορία των Πολιτικών – Διπλωματικών Σχέσεων

Η περιοχή της Λιβύης αποτελεί μια πολύπαθη μέχρι και σήμερα περιοχή της Μεσογείου. Διάφοροι λαοί είχαν εποικήσει ή κατακτήσει την περιοχή. Η οθωμανική κυριαρχία άρχισε το 1551 με την κατάκτηση της Τρίπολης, και έληξε το 1912, με την

κατάκτησή της από τους Ιταλούς, μετά τον Ιταλο-τουρκικό πόλεμο¹⁷. Οι επίσημες σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης άρχισαν το 1951, με τη δημιουργία του Βασιλείου της Λιβύης (24 Δεκεμβρίου 1951). Οι σχέσεις του νεοσύστατου βασιλείου της Λιβύης με την Τουρκία ήταν ιδιαίτερος φιλικές, γεγονός που αποδίδεται και στο γεγονός ότι και τα δύο είναι μουσουλμανικά κράτη.

Ο πρώτος ηγέτης της Λιβύης, Βασιλιάς Ίντρις¹⁸, διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τις «δυτικές» δυνάμεις και ειδικά με την Τουρκία. Μάλιστα, το 1969, έτος κατά το οποίο έλαβε χώρα το πραξικόπημα εναντίον του από τον Μουαμάρ Καντάφι, ο Ίντρις ευρίσκετο στην Τουρκία για ιατρική περίθαλψη (BBC, 2005), καταδεικνύοντας έτσι την εγγύτητα στις σχέσεις μεταξύ των δυο κρατών.

Με την άνοδο του Καντάφι στην εξουσία το 1969, οι σχέσεις των δυο κρατών πέρασαν διάφορες φάσεις συνεργασίας αλλά και εχθρότητας. Ως επί το πλείστον όμως, ήταν ιδιαίτερος θετικές. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό είναι έγγραφο του αμερικανικού ΥΠΕΞ με ημερομηνία 9 Σεπτεμβρίου 1974 που δημοσίευσε το Wikileaks (2005) στο οποίο αναφέρεται ότι ο Λίβυος ηγέτης (Μουαμάρ Καντάφι) υποστήριξε πολύ έντονα την Τουρκία κατά την εισβολή στην Κύπρο το 1974. Συγκεκριμένα, ο Καντάφι ενίσχυσε την Τουρκία με «όσο πετρέλαιο μπορούσε να διαθέσει» καθώς και βόμβες, ανταλλακτικά πολεμικών αεροσκαφών που προμηθεύτηκε από αποθήκες στην πρώην αμερικανική αεροπορική βάση του Wheelus¹⁹. Σύμφωνα με το ίδιο έγγραφο, πολλές εκ των παραδόσεων (υλικού) στους Τούρκους, συνοδεύτηκαν από συναισθηματικά φορτισμένες στρατιωτικές τελετές, στις οποίες έλαβε μέρος ο ίδιος ο Καντάφι. Εικάζεται ότι ο λόγος της βοήθειας προς τους Τούρκους είναι ότι ο Καντάφι είχε στενούς δεσμούς με την Τουρκία που ανέπτυξε κατά τη φοίτησή του στην τουρκική σχολή διοίκησης και επιτελών (Turkish General Staff Command School).

Γενικότερα η στάση της Λιβύης στο ζήτημα της τουρκικής εισβολής του 1974 στην Κύπρο, είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα. Ενώ η πλειοψηφία των μουσουλμανικών

¹⁷ Ο Ιταλοτουρκικός πόλεμος έλαβε χώρα μεταξύ 1911 και 1912. Ως αποτέλεσμα, η Ιταλία κατέλαβε το βιλαέτι (περιοχή) της Τρίπολης.

¹⁸ Ο Ίντρις (1889-1983) αποτελούσε τον πρώτο Βασιλιά της Λιβύης. Κατάφερε να ενώσει τις τρεις περιοχές (Κυρρηναϊκή, Τρίπολη και Φεζαν) υπό μιας ενιαίας διοίκησης, δημιουργώντας το 1951 το Βασίλειο της Λιβύης. Εκθρονίστηκε το 1969 με το πραξικόπημα του Μουαμάρ Καντάφι.

¹⁹ Η αεροπορική βάση στο Wheelus λειτούργησε από το 1943 έως το 1970 πλησίον της Τρίπολης. Κάποτε υπήρξε η μεγαλύτερη βάση των ΗΠΑ εκτός των ΗΠΑ. Έκλεισε στις 11 Ιουνίου 1970 στο πλαίσιο συμφωνίας που είχε υπογραφεί με τον εκθρονισμένο από το πραξικόπημα του 1969 βασιλιά Ίντρις. Το κλείσιμο της βάσης κύλησε σύμφωνα με τον προγραμματισμό και δεν επηρεάστηκε από το πραξικόπημα του Καντάφι. Η Λιβύη στη βάση αυτή μετά το κλείσιμο διατηρούσε μεγάλα αποθέματα οπλισμού και ανταλλακτικών αεροσκαφών F-86 και F-100.

κρατών κράτησε επιφυλακτική στάση στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν το καλοκαίρι του 1974, το Ιράκ και -σε μεγαλύτερο βαθμό- η Λιβύη παρείχαν έμπρακτη στήριξη στην Τουρκία (e-AMYNA, 2017). Η Τουρκία λόγω του εμπάργκο του ΝΑΤΟ απευθύνθηκε μεταξύ άλλων και στη Λιβύη στην οποία έστειλε αεροσκάφη για να φορτώσει πολεμικό υλικό. Συνολικά, οι Τούρκοι φόρτωσαν 25 τόνους οπλισμού, μεταξύ των οποίων ρουκέτες 2,75 και 5 ιντσών, καθώς και ανταλλακτικά αεροσκαφών τα οποία βρίσκονταν στο οπλοστάσιο της Τουρκικής Αεροπορίας εκείνη την περίοδο. Σύμφωνα με τον τότε Αρχηγό της, Πτέραρχο Emin Alpkaya, η βοήθεια της Λιβύης ήταν ανεκτίμητη. Όπως είπε, η Λιβύη προσφέρθηκε να παραχωρήσει στην Τουρκία αεροσκάφη Mirage 5D, ή ακόμα και τη μοναδική Μοίρα μαχητικών F-5 που διέθετε (Lien, 2001).

Οι σχέσεις Τουρκίας-Λιβύης αναπτύχθηκαν ραγδαία μετά την εισβολή στην Κύπρο. Ο συνταγματάρχης Muammar Qaddafi, το όνομα του οποίου έλαβε μυθικές διαστάσεις στην τουρκική κοινή γνώμη, υποδέχθηκε τον τότε υπουργό Οικονομίας της Τουρκίας Deniz Baykal στη Λιβύη στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1974 με αφορμή την επέτειο για την συμπλήρωση πέντε ετών από την «επανάσταση» (e-AMYNA, 2017). Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο της εφημερίδας Χουριέτ, Tufan Turenc (2011), ο Baytok που συνόδευσε την τουρκική αποστολή είχε δηλώσει σε συνέντευξή του: «Ο Qaddafi ήταν περικυκλωμένος από πλήθος κόσμου. Μετά δυσκολίας μπορέσαμε να οδηγήσουμε τον Baykal κοντά του. Ο Λίβυος ηγέτης άρχισε τις φιλοφροσύνες και είπε ότι αισθάνεται υπερηφάνεια για τους Τούρκους. Ζήτησε από την τουρκική αντιπροσωπεία να παραμείνει μερικές μέρες στη Λιβύη και να την φιλοξενήσει δίνοντας ραντεβού για την επόμενη. Στη συνάντηση αυτή ο Baykal ενημέρωσε τον Καντάφι για την επιχείρηση στο νησί (Κύπρος). Ο Λίβυος ηγέτης ρώτησε: «Και γιατί δεν καταλάβατε το σύνολο της νήσου;» προσθέτοντας: «Αν τολμήσει να κινηθεί η Ελλάδα θα έχετε την κάθε μας βοήθεια». Στη συνέχεια ζήτησε από τον Baykal να γευματίσουν με τους Λίβυους αξιωματικούς για να τους ενημερώσει για το Κυπριακό. Η απάντηση του Baykal ήταν: «Μετά χαράς, αλλά θα χάσουμε το αεροσκάφος». Τελικά, έμειναν επειδή ο Καντάφι προθυμοποιήθηκε να τους διαθέσει το ιδιωτικό του αεροσκάφος. Ο Καντάφι πρόσφερε στην Τουρκία όσα καμιά άλλη χώρα» (Turenc, 2011). Τα παραπάνω αποτελούν τρανή ένδειξη του πόσο θερμές ήταν οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης κατά τη διακυβέρνηση Καντάφι και ειδικά μετά το 1974.

Παρ' όλα αυτά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι σχέσεις μεταξύ των δυο κρατών δεν ήταν συνεχώς τόσο στενές, καθώς γνώρισαν και περιόδους εντάσεων. Συγκεκριμένα, το 1996, ο Καντάφι έκανε λυσσαλέα επίθεση προς την τουρκική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Τούρκου Πρωθυπουργού Ερμπακάν στη Λιβύη (Kinzer, 1996). Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, ο Καντάφι ανέφερε ότι «η τουρκική πολιτική είναι λάθος από το Α ως το Ω». Τους κατηγόρησε ότι έχουν «ξεχάσει το Ισλάμ» και ότι είναι «υπό κατοχή των δυτικών δυνάμεων» σε μια «ψευδαίσθηση συμμετοχής στο NATO». Επίσης, κατηγόρησε την Τουρκία για τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Κούρδων (Kinzer, 1996). Ο Καντάφι υποστήριξε επίσης, τη δημιουργία κουρδικού κράτους (Kinzer, 1996).

Η στάση της Τουρκίας κατά τη διάρκεια των ταραχών που οδήγησαν στην πτώση και τη δολοφονία του Καντάφι, ήταν επαμφοτερίζουσα. Αρχικώς, η Τουρκία αντιτάχθηκε στην προσπάθεια εκθρόνισης του Καντάφι και μάλιστα κατηγόρησε το Γάλλο Πρόεδρο Νικολά Σαρκοζί ότι «κυνηγάει γαλλικά συμφέροντα με τη στήριξη της απελευθέρωσης του λιβυκού λαού» (Traynor, 2011). Η Τουρκία στήριξε εμφaticά την απόδοση της επιχειρησιακής διοίκησης των επιχειρήσεων στη Λιβύη, στο NATO σε αντίθεση με τη Γαλλία που ήθελε τη διοίκηση να την έχουν οι δυνάμεις της «συμμαχίας των προθύμων»²⁰ (Traynor, 2011). Μετά την παρέλευση ορισμένων εβδομάδων, η Τουρκία αναθεώρησε τη στάση της καθώς διέβλεψε ότι ο Καντάφι θα χάσει την εξουσία και προσπάθησε να διεκδικήσει μια θέση στα δρώμενα της Λιβύης, όπως αυτή θα προκύψει μετά την αλλαγή της εξουσίας. Τον Ιούνιο του 2011 ο Τούρκος πρόεδρος Ερντογάν, προσπάθησε να δώσει οδό διαφυγής στον Καντάφι, «εγγυώντας» την ασφάλεια του εάν αφήσει την εξουσία (Reuters, 2011).

Η Τουρκία διαβλέποντας τη νέα κατάσταση που θα σχηματιζόταν στη Λιβύη, αποτέλεσε την πρώτη χώρα που όρισε πρέσβη στην Τρίπολη, στις 2 Σεπτεμβρίου 2011 (τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021) αλλά αναγκάστηκε να κλείσει το προξενείο της στη Βεγγάζη το 2014, καθώς η περιοχή αυτή ελέγχεται από της δυνάμεις του LNA. Στις 25 Ιουλίου 2014, η πρεσβεία στην Τρίπολη έπαυσε τη λειτουργία της λόγω κινδύνων ασφαλείας, αλλά επαναλειτούργησε σύντομα τον Ιανουάριο του 2017 (τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021). Πέραν αυτού, διατηρούν και το προξενείο στη Μισράτα που δε διέκοψε τη λειτουργία του.

²⁰ Ο λόγος πίσω από αυτή τη στάση της Τουρκίας είναι ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να σταματήσει τις διαδικασίες μέσω του δικαιώματος αρνησικυρίας που της παρέχεται από τη συμμετοχή της στο NATO, καθώς εκεί οι αποφάσεις λαμβάνονται με ομοφωνία.

Ενδεικτικό των καλών σχέσεων της Τουρκίας με την επίσημα αναγνωρισμένη κυβέρνηση του GNA είναι ότι ο Τούρκος ΥΠΕΞ, Τσαβούσογλου, επισκέφθηκε μάλιστα το Μαρόκο το Δεκέμβριο του 2015 προκειμένου να παραστεί στην υπογραφή συμφωνίας για την επίλυση των διαφορών μεταξύ του House of Representatives (HoR) και του General National Congress (GNC) που έλαβε χώρα στο Σικράτ (ICG, 2016). Αντίστοιχα, ο Λίβυος Πρόεδρος Σάρατζ, επισκέφθηκε την Τουρκία δυο φορές το 2018. Ο Τσαβούσογλου επισκέφθηκε (επίσημα πλέον) τη Λιβύη το 2018, ενώ το 2020 ο Λίβυος πρόεδρος επανέλαβε την επίσκεψή του στην Τουρκία προκειμένου να συναντηθεί με τον Τούρκο ομόλογό του P.T.Ερντογάν (Duran, 2020).

Η Τουρκία σε μια προσπάθεια «εξαργύρωσης» της στήριξής της προς τον Σάρατζ, κατάφερε να αποσπάσει την υπογραφή μνημονίου κατανόησης το 2019. Στα ανησυχητικά –για την Ελλάδα– σημεία του μνημονίου είναι το δικαίωμα που παραχωρεί η κυβέρνηση της Τρίπολης στην Τουρκία να συνεργάζεται στο πεδίο. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει κίνδυνος να παραχωρήσει η κυβέρνηση της Τρίπολης περιοχή που θεωρεί «λιβυκό» θαλασσοτεμάχιο για έρευνες της ΤΡΑΟ²¹. Σε ένα τέτοιο δυσμενές σενάριο το τουρκικό ναυτικό θα μπορούσε να κάνει ακόμα και νηοψίες στα νότια της Κρήτης (Νέδος, 2019).

2.2.2 Η εμπλοκή της Τουρκίας στην εμφύλια διαμάχη

Ήδη πριν από τη δολοφονία του Καντάφι (20 Οκτωβρίου 2011) η Τουρκία ήθελε να λάβει πρωταγωνιστική θέση στη μετα-Κανταφι Λιβύη. Η εμπλοκή της έγινε πλέον προφανής με την πολιτική και στρατιωτική εμπλοκή της στη δεύτερη εμφύλια διαμάχη που ξέσπασε στη Λιβύη το 2014 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Η Τουρκία στηρίζει έμπρακτα την αναγνωρισμένη από τον ΟΗΕ κυβέρνηση της Λιβύης (Government of national Accord – GNA). Η τουρκική βουλή, στις 2 Ιανουαρίου 2020 ενέκρινε την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων στη Λιβύη, η οποία ξεκίνησε στις 5 του ίδιου μήνα (Curolo, 2020). Οι σχέσεις μεταξύ του GNA και της κυβέρνησης Ερντογάν είναι ιδιαίτερες στενές και αυτός ήταν και ο λόγος που ο πρωθυπουργός της Λιβύης, Σαρατζ, απήυθυνε αίτημα προς την Τουρκία για στρατιωτική ενίσχυση.

²¹ Η ΤΡΑΟ (Turkish Petrolleri Anonim Orakligi) αποτελεί την τουρκική εθνική εταιρία πετρελαίου.

Στον αντίποδα, οι σχέσεις με τον Στρατάρχη Χαλίφα Χάφταρ²², επικεφαλής του Εθνικού Στρατού της Λιβύης (Libya National Army – LNA) είναι τεταμένες. Ο LNA από την αρχή της εμποκής της Τουρκίας στη σύγκρουση έχει σκοτώσει 27 Τούρκους στρατιώτες και έχει καταρρίψει αρκετά τουρκικά Μη Επανδρωμένα Αεροσκάφη (ΜΕΑ).

Γενικότερα, η τουρκική εμπλοκή και παρουσία στη Λιβύη είναι ιδιαίτερως έντονη. Η Τουρκία από τον Ιανουάριο του 2020 που άρχισε η αποστολή δυνάμεων, έχει στείλει στη Λιβύη σημαντικό αριθμό στρατιωτών και μεγάλες ποσότητες υλικού και εξοπλισμού. Πέραν αυτών, η Τουρκία έχει στείλει περίπου 18.000 μισθοφόρους²³ του Συριακού Εθνικού Στρατού. Η στρατολόγηση γινόταν στη Συρία και συγκεκριμένα στο Αφρίν και το κίνητρο ήταν μισθός ύψους 2.000 δολαρίων το μήνα για συμβόλαια τριών έως έξι μηνών (Xinhua, 2019). Σύμφωνα μάλιστα με το Συριακό Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων – SOHR, (2020), μεταξύ των μισθοφόρων ήταν και ανήλικοι κάτω των 18 ετών.

Η Τουρκία συστηματικά ενισχύει κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης τον GNA προκειμένου να επικρατήσει καθώς ο Στρατάρχης Χαλίφα Χάφταρ είναι φανερά εχθρικός προς την Τουρκία και απειλεί τα συμφέροντά της στην περιοχή. Για το λόγο αυτό, πέρα από την αποστολή μισθοφόρων, η Τουρκία συνέχισε την αποστολή στρατιωτικού υλικού προς την κυβέρνηση του GNA με σκοπό να τη συνδράμει, ώστε να επικρατήσει επί του LNA.

Υπό τον κίνδυνο της περαιτέρω ενίσχυσης των εμπόλεμων, η ΕΕ ξεκίνησε την Επιχείρηση «ΕΙΡΗΝΗ» με σκοπό την αποτροπή της ενίσχυσης του GNA από την Τουρκία με στρατιωτικό υλικό. Παρ' όλα αυτά, η Τουρκία συνέχιζε να αποστέλλει στρατεύματα και εξοπλισμό, και να αποφεύγει τις νηοψίες από ελληνικά, γερμανικά και γαλλικά πολεμικά πλοία που συμμετέχουν στην επιχείρηση. Σε μια κλιμάκωση της βοήθειας προς τον GNA, η Τουρκία προχώρησε στην ανάπτυξη αντιαεροπορικών συστημάτων MIM-23 HAWK καθώς και των εγχώρια παραγόμενων Hisar στη Λιβύη για να αντιμετωπίσουν τα ΜΕΑ και τα πολεμικά αεροσκάφη του LNA (Iddon, 2020). Τα συστήματα HAWK αναπτύχθηκαν στην αεροπορική βάση al-Watiya η οποία

²² Ο στρατάρχης Χαλίφα Μπελκασίμ Χαφτάρ Αλφερτζάνι (γεννημένος στις 7 Νοεμβρίου 1943) είναι Λιβυαμερικανός αξιωματικός και επικεφαλής του Εθνικού Στρατού της Λιβύης (LNA). Από τον Μάιο του 2019 συμμετέχει στον Δεύτερο Λυβικό Εμφύλιο Πόλεμο. Στις 2 Μαρτίου 2015 διορίστηκε διοικητής των ένοπλων δυνάμεων που ήταν πιστοί στην εκλεγμένη Βουλή.

²³ Τη συγκεκριμένη τακτική ακολούθησε η Τουρκία και στην επίθεση που εξαπέλυσε το Αζερμπαϊτζάν το 2020 εναντίον του θύλακα Ναγκόρνο-Καραμπάχ.

καταλήφθηκε από τις δυνάμεις του GNA με την υποστήριξη των Τούρκων το Μάιο του 2020.

2.2.3 Οικονομικές Σχέσεις

Οι οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τη Λιβύη είναι σημαντικές σε μέγεθος, ειδικά τα τελευταία χρόνια. Αν και μειώθηκαν αισθητά από τα επίπεδα των 2 δις δολαρίων του 2014 σε μόλις 880 εκ δολάρια το 2017, πλέον συναντούν ραγδαία αύξηση. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του τουρκικού υπουργείου οικονομικών, το 2018 οι εξαγωγές προς τη Λιβύη ανήλθαν σε 1.498 εκ δολάρια (αύξηση 70% σε σχέση με το 2017) ενώ οι εισαγωγές σε 367 εκ δολάρια (αύξηση 47%). Επίσης, σημαντική αύξηση υπάρχει και στον τουρισμό, καθώς το 2018 επισκέφθηκαν την Τουρκία 188.000 Λίβυοι πολίτες (αύξηση 100%) σε σχέση με το 2017). Γενικότερα η Τουρκία μαζί με την Ιταλία, την Ισπανία, τη Γαλλία και την Κίνα, αποτελούν τους κύριους εμπορικούς της εταίρους (τουρκικό ΥΠΕΞ, 2021).

Μόνο το πρώτο τετράμηνο του 2021, οι τουρκικές εξαγωγές προς τη Λιβύη σημείωσαν αύξηση 58%, φθάνοντας τα 826 εκατομμύρια δολάρια (IN, 2021). Ενώ οι συνολικές εξαγωγές της Τουρκίας αυξήθηκαν κατά 33,1% τον Ιανουάριο-Απρίλιο, αυτή η αύξηση στη Λιβύη έφτασε το 58%, σχεδόν διπλάσιο του γενικού μέσου όρου, δήλωσε ο Μουρτάζα Καρανφίλ, πρόεδρος του τουρκο-λιβυκού συμβουλίου στο Συμβούλιο Εξωτερικών Οικονομικών Σχέσεων της Τουρκίας (IN, 2021). Τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι η Τουρκία αξιοποιεί την πολιτική επιρροή που έχει προκειμένου να εισέλθει στη λιβυκή αγορά, η οποία μετά την ομαλοποίηση της κατάστασης αναμένεται να παρουσιάσει σημαντική αύξηση.

2.2.4 Συνολική Αποτίμηση

Η Τουρκία παραδοσιακά (με ορισμένες εξαιρέσεις) είχε καλές σχέσεις με τη Λιβύη. Από την πτώση όμως του Καντάφι το 2011 και εντεύθεν έχει εντείνει τις προσπάθειές της προκειμένου όχι μόνο να έχει καλές σχέσεις με τη χώρα αυτή, αλλά να έχει και ισχυρή παρουσία. Ενάντια σε όλες τις αποφάσεις του ΟΗΕ και της ΕΕ η Τουρκία συστηματικά υποστήριξε και υποστηρίζει την κυβέρνηση της Τρίπολης προκειμένου να έχει την πλήρη στήριξή της στα ζητήματα που προωθεί στην ανατολική Μεσόγειο. Έχει εργαστεί με ισλαμιστικές ομάδες (Misrata militia, Benghazi Shura Council, Al-Sallabi κ.α.) που ορισμένες εξ αυτών αποτελούν και τρομοκρατικές οργανώσεις (Elsayed, 2019).

Με βάση τα παραπάνω, είναι προφανές ότι η Τουρκία δεν εργάζεται προκειμένου να έχει απλά μια καλή στρατηγική σχέση με τη Λιβύη. Εργάζεται μεθοδικά και έχει εμπλακεί και στρατιωτικά στα εσωτερικά της σπαρασσομένης από τον εμφύλιο χώρας, προκειμένου να εξασφαλίσει ότι θα επικρατήσει η φιλικά προσκείμενη σε αυτή κυβέρνηση του GNA.

Η Τουρκία, στην προσπάθεια που καταβάλει προκειμένου να αναγνωριστεί ως περιφερειακή δύναμη, και με δεδομένη τη δυστοκία στις σχέσεις της με το Κάιρο (τουλάχιστον για όσο κυβερνάει ο Σίσι και όχι οι αδελφοί μουσουλμάνοι), προσπαθεί να μετατρέψει τη Λιβύη σε κράτος-δορυφόρο της. Μέχρι στιγμής έχει καταγάγει αρκετές επιτυχίες, με δεδομένη μάλιστα και την ανάγκη του GNA για στήριξη προκειμένου να καταφέρει να αναχαιτίσει τον LNA. Δεν είναι καθόλου κρυφό το γεγονός ότι ο GNA κατάφερε να αντισταθεί στην ασφυκτική πίεση του Χάφταρ, λόγω της έντονης στήριξης σε προσωπικό και υλικό από την Τουρκία, το οποίο έφθασε στη Λιβύη και λόγω της ανικανότητας εφαρμογής των αποφάσεων για την επιχείρηση «ΕΙΡΗΝΗ».

Γενικότερα, το πολιτικό τοπίο στη Λιβύη δεν είναι ακόμα καθαρό. Πρόκειται περί ενός αποτυχημένου κράτους, το οποίο σπαράζεται από εμφύλιες συγκρούσεις. Η Τουρκία όμως, δεν εκδήλωσε απλά τη στήριξή της στην πλευρά Σάρατζ αλλά κατέβαλε κάθε προσπάθεια προκειμένου ο Σάρατζ να επικρατήσει. Η υπογραφή μνημονίου κατανόησης στην Κωνσταντινούπολη το 2019 που υπέγραψε με την κυβέρνηση της Τρίπολης αποτελεί ένα δείγμα ότι η Τουρκία έχει όχι μόνο εξαιρετικές σχέσεις αλλά έχει καταφέρει να επιβάλει τις αξιώσεις της.

2.3 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν

2.3.1 Η Ιστορία των Πολιτικών-Διπλωματικών Σχέσεων

Η Τουρκία με το Αζερμπαϊτζάν έχουν ισχυρό ιστορικό υπόβαθρο. Χρονολογικά η πορεία τους ξεκινάει από τον 6^ο με 11^ο αιώνα μ.Χ. όπου δεκάδες νομαδικά φύλα, με καταγωγή από την Μογγολία και τη ΝΑ Σιβηρία μετανάστευσαν προς τη Μικρά Ασία και τη Μαύρη θάλασσα. Τα φύλα αυτά μιλούσαν διάφορες διαλέκτους της αρχαίας τουρκικής γλώσσας. Με το πέρασμα των αιώνων μερικές περιοχές προσαρτήθηκαν από ισχυρότερα βασίλεια εκείνης της εποχής (Ρωσία, Κίνα) ενώ άλλες επιβίωσαν και μετεξελίχθηκαν στα σημερινά έξι τουρκόφωνα κράτη, στα οποία ανήκουν η Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν.

Έτσι, λοιπόν, το Αζερμπαϊτζάν κατά βάση είναι τουρκογενής λαός. Η επίσημη γλώσσα του Αζερμπαϊτζάν είναι μέρος της τουρκικής γλώσσας και η θρησκεία του πληθυσμού του αποτελείται από μουσουλμάνους Σίτες και Σουνίτες. Η σχέση Τουρκίας-Αζερμπαϊτζάν περιγράφεται συχνά ως μοναδική, αδελφική και φιλική (Aydin,2004). Δεν είναι μόνο οι ηγέτες, τα θεσμικά όργανα και η ελίτ της εξωτερικής πολιτικής που αναφέρονται ο ένας για τον άλλον ως «kardeşlerimiz» δηλαδή αδέρφια, αλλά οι ίδιοι οι πολίτες χρησιμοποιούν τον χαρακτηρισμό αυτό καθημερινά.

Η πολιτική σύγκλιση, η εθνοτική και θρησκευτική ομοιότητα, η ιστορική συγγένεια, η πολιτιστική και γεωγραφική εγγύτητα καθώς και τα περιφερειακά έργα έχουν ανοίξει έναν δρόμο για εξαιρετικές σχέσεις μεταξύ Τουρκίας - Αζερμπαϊτζάν. Οι δυο χώρες περιγράφονται ως «ένα Έθνος, δυο κράτη» το οποίο αναφέρθηκε αρχικά από τον Χέινταρ Αλιγιέφ . Η συγκεκριμένη αυτή έκφραση περιγράφεται όχι μόνο ως «συμβολικό σύνθημα» αλλά και ως «ουσία των σχέσεων», με σαφή χαρακτηρισμό της αδελφότητας, της έκφρασης κοινής ταυτότητας, αποτελώντας μια ιστορική γέφυρα, στο πλαίσιο ενός κοινού οράματος.

Ενδεικτικό της φιλίας αυτής ακόμα είναι, πως το σύνθημα «ένα Έθνος, δυο κράτη» διδάσκεται σε κάθε Αζέρο από το σχολείο (Mammadli, 2021). Ταυτόχρονα και η Τουρκία από τη πλευρά της, βρίσκεται σε αυτόν ακριβώς το δρόμο, αφού μετά από έρευνα της κοινής γνώμης στην Τουρκία, διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησαν πως θεωρούν το Αζερμπαϊτζάν το πιο στενό σύμμαχο, σε ποσοστό 71,3% (Kadir Has University,2017). Όλα τα ανωτέρω στοιχεία καταμαρτυρούν τους ισχυρούς δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα τους.

Πέραν όλων αυτών, όμως, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε πως «η γεωγραφία μεταξύ κρατών εξακολουθεί να αποτελεί κύριο στοιχείο στις σημερινές διεθνείς σχέσεις, καθώς και η γεωγραφική εγγύτητα να είναι ο βασικός παράγοντας ισχύς τους». Με αυτό το δεδομένο και έχοντας υπόψιν, πως η θέση του Αζερμπαϊτζάν είναι σημαντική για τη σύνδεση της Τουρκίας με την Κεντρική Ασία από τη μια και η Τουρκία να είναι ζωτικής σημασίας για το Αζερμπαϊτζάν, ως οδός διέλευσης προς την Ευρώπη από την άλλη, αντιλαμβανόμαστε ότι οι δεσμοί τους έχουν και αλλού κίνητρα που διαφαίνονται από το παραπάνω σύνθημα, «Ένα Έθνος, δυο κράτη».

Από άποψη διπλωματικών σχέσεων, το Αζερμπαϊτζάν έχει ακολουθήσει μια πολυμερή εξωτερική πολιτική που βασίζεται στην εξισορρόπηση των περιφερειακών και παγκόσμιων δυνάμεων (Ρωσία – Αμερική, Ισραήλ – Ιράν, Κίνα – Ευρωπαϊκή

Ένωση). Η Τουρκία φαίνεται να βρίσκεται σε προνομιακή θέση στις σχέσεις της με το Αζερμπαϊτζάν, λόγω των ιστορικών, πολιτιστικών και εθνοτικών τους στοιχείων που αναφέραμε παραπάνω. Η άμεση αναγνώριση του Αζερμπαϊτζάν ως ανεξάρτητο κράτος από την Τουρκία, η υποστήριξη της κατά τους πολέμους του Καραμπάχ, η διπλωματική και οικονομική βοήθεια στο Αζερμπαϊτζάν, στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του, έκαναν τα δυο κράτη να έρθουν πιο κοντά και επιβεβαιώνουν τις διπλωματικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί.

Επίσης οι διπλωματικές σχέσεις των δυο αυτών χωρών ξεκινάνε στις 14 Ιανουαρίου 1992, αμέσως μετά της αναγνώρισης του Αζερμπαϊτζάν από την Τουρκία, που έγινε στις 9 Νοεμβρίου 1991 (Rovshan, 2015). Πολλοί αναλυτές ισχυρίζονται πως αυτή η πράξη από την πλευρά της Τουρκίας θα αποτελεί ορόσημο στις διμερείς τους σχέσεις.

Η αναγνώριση όμως του Αζερμπαϊτζάν δεν συνιστά κρίσιμο σημείο για τις σχέσεις τους. Η Τουρκία αποδέχθηκε, επίσης, την ανεξαρτησία της Αρμενίας. Έτσι, η αναγνώριση της ανεξαρτησίας του σύγχρονου Αζερμπαϊτζάν δεν είναι προνομιακή πράξη. Το σημαντικό εδώ είναι η στάση των κρατικών αξιωματούχων στις διμερείς σχέσεις τους.

Τα πρώτα χρόνια, η διπλωματική βοήθεια και υποστήριξη της Τουρκίας έναντι του Αζερμπαϊτζάν έπαιξε ζωτικό ρόλο για τη μετέπειτα πορεία της δεύτερης στο διεθνές περιβάλλον. Οι ενέργειες από πλευράς Τουρκίας κατά βάση ήταν πέντε, συγκεκριμένα:

- 1) Να υποστηρίξει το Αζερμπαϊτζάν στην ανεξαρτησία του.
- 2) Να υποστηρίξει την κυριαρχία του Αζερμπαϊτζάν έναντι του Ναγκόρνο –Καραμπάχ.
- 3) Να αποτρέψει ή τουλάχιστον να περιορίσει τη ρωσική επιστροφή στο Νότιο Καύκασο.
- 4) Να συμμετάσχει στην παραγωγή και εξαγωγή πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν καθώς η ίδια δεν διαθέτει τέτοιου είδους πόρους.
- 5) Να διατηρεί μια φιλική κυβέρνηση στο Μπακού.

Χαρακτηριστική, επίσης, ενέργεια από πλευράς Τουρκίας είναι η προσπάθεια της να εδραιώσει τις σχέσεις της με τα μετασοβιετικά κράτη μέσω του Αζερμπαϊτζάν μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Με αυτό τον τρόπο η Τουρκία άρχισε να ακολουθεί μια διαδικασία τριών βημάτων στην πολιτική της μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και των άλλων τουρκικών κρατών τα οποία είναι η αναγνώριση, η καθιέρωση διπλωματικών σχέσεων και το άνοιγμα πρεσβειών (Musa, 2015).

Ο Ayaz Mutallibov²⁴ πραγματοποίησε επίσκεψη στην Τουρκία, στις 23-24 Ιανουαρίου 1992. Κατά την επίσκεψη του Προέδρου στη Τουρκία συζητήθηκαν διάφορα θέματα, τα οποία και αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγματεύσεων, χωρίς όμως να προκύψει κάποια συμφωνία. Τον ίδιο χρόνο έρχεται στην εξουσία του Αζερμπαϊτζάν ο Ebulfez Elchibey, ως πρόεδρος και μια νέα εποχή ξεκίνησε για τις δυο χώρες. Εκείνο το διάστημα, υπήρχε μια ρομαντική ατμόσφαιρα και νοσταλγική δίψα για επανένωση, επανασύνδεση. Η Τουρκία τότε είδε το Αζερμπαϊτζάν ως «χαμένο αδερφό», ενώ το Αζερμπαϊτζάν την Τουρκία ως «μεγάλο αδερφό».

Μια σειρά κινήσεων όμως, της Τουρκίας το Σεπτέμβριο του 1992 έφερε σε δύσκολη θέση το Αζερμπαϊτζάν. Η Τουρκία δέχθηκε να πουλήσει 100.000 τόνους σιταριού στην Αρμενία. Παράλληλα, άφησε ανοιχτή τη σιδηροδρομική σύνδεση με την Αρμενία και τέλος υπέγραψε συμφωνία για την παροχή ηλεκτρικής ενέργειας με αυτή. Τότε ο υπουργός εξωτερικών του Αζερμπαϊτζάν, Tenvfik Kasimov έσπευσε να χαρακτηρίσει το ενεργειακό πρωτόκολλο ως «μαχαίρι στη πλάτη» (Hurriet, 1992). Μετά από αυτή την ενέργεια, σε σύντομο χρονικό διάστημα, τα πρωτόκολλα ακυρώθηκαν. Αυτή ήταν και η πρώτη κρίση πρωτοκόλλου στο τρίγωνο ανταγωνισμού Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν – Αρμενίας.

Στις 2 Δεκεμβρίου 1992, με την επίσκεψη του Elchibey στην Τουρκία, υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ των δυο κρατών. Η Συμφωνία αφορούσε τους τομείς της πολιτικής, της οικονομίας, της ενέργειας, του εμπορίου, της υγείας, του περιβάλλοντος, της γεωργίας, της επιστήμης, της εκπαίδευσης, των μεταφορών, της ναυτιλίας, της επικοινωνίας, του πολιτισμού, της πληροφορικής, των στατιστικών, του τουρισμού, του αθλητισμού και πολλών άλλων τομέων. Ωστόσο, δεν υπήρχε ιδιαίτερη έμφαση στο στρατό που ήταν και το βασικό πρόβλημα στο Αζερμπαϊτζάν.

Το επόμενο έτος, η Τουρκία σταμάτησε να έχει διπλωματικές σχέσεις με την Αρμενία, σφραγίζοντας τα σύνορά της με σκοπό να δείξει την αλληλεγγύη της έναντι του Ναγκόρνο Καραμπάχ.

Τα φιλοτουρκικά αισθήματα του Elchibey δεν κρύβονταν και η υποστήριξη της Τουρκίας από αυτόν ήταν σε όλες τις κατευθύνσεις. Ο χαρακτηρισμός της Τουρκίας, ως “κράτος πρότυπο” έφερε όλο και πιο κοντά τους δυο συμμάχους. Η πολιτιστική αλληλεπίδραση ήταν μεγάλη, όμως ο πόλεμος στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ έφερε και το τέλος της εποχής του προέδρου του Αζερμπαϊτζάν.

²⁴ Πρώην πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν, από τον Αύγουστο του 1991 έως τον Μάιο του 1992.

Η ανατροπή του Elchibey με πραξικόπημα και η έλευση στην εξουσία του φιλορώσου Αλίγιεφ Χεϊντάρ απογοήτευσε την τουρκική πλευρά και θεωρήθηκε ότι υποκινήθηκε από τη Μόσχα. Η συγκεκριμένη πολιτική εξέλιξη ήταν ένα ισχυρό πλήγμα στις βλέψεις της τουρκικής ηγεσίας για μεγαλύτερη επιβολή στα τεκτονόμενα του Καυκάσου. Στα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του Αλιγιέφ υπήρχαν υποψίες για το μέλλον των σχέσεων Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν, λόγω της προσπάθειας εξισορρόπησης της εξωτερικής πολιτικής Ρωσίας – Ιράν. Αργότερα, θα γίνει κατανοητό ότι οι σχέσεις Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν θα προχωρήσουν περαιτέρω με αναφορές σε μια νέα οικονομική διάσταση. Στην περίοδο του Αλιγιέφ, το περιεχόμενο «ένα Έθνος – δυο κράτη» εμπλουτίστηκε από τα συνεχή αυξανόμενα επιχειρηματικά, στρατιωτικά και ενεργειακά ζητήματα.

Όμως δεν άργησε να εμφανιστεί άλλο ένα πλήγμα στις σχέσεις των δυο. Το χρονικό διάστημα 2008 – 2010 μπορεί να χαρακτηριστεί ως περίοδος κρίσης, αφού η πολιτική της Τουρκίας ήθελε την εξομάλυνση του Αζερμπαϊτζάν με την Αρμενία. Άμεσα η Τουρκία άρχισε να επικρίνεται λόγω των «ελιγμών» της εξωτερικής της πολιτικής στο Αζερμπαϊτζάν. Παρ' όλα αυτά, η κριτική δεν υπερέβη τα όρια και ο λόγος στις δυο χώρες δεν μετατράπηκε σε εχθρική ρητορική.

Σε λίγο χρόνο, οι σχέσεις επανεκκινήθηκαν σε υψηλότερο επίπεδο και έχουν οδηγηθεί σε μια στρατηγική εταιρική σχέση μέχρι και σήμερα ενόψει και των αποτελεσμάτων του πρόσφατου πολέμου στο Ναγκόρνο Καραμπάχ.

2.3.2 Οικονομικές Σχέσεις

Μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, το Αζερμπαϊτζάν υιοθέτησε ένα διαφορετικό οικονομικό σύστημα από αυτό που είχε έως τότε, αυτό της φιλελεύθερης αγοράς. Μέχρι τότε στο κράτος του Αζερμπαϊτζάν επικρατούσε το σοσιαλιστικό σύστημα, όπως και σε όλη την ΕΣΣΔ. Αυτή η μεταβατική περίοδος που ξεκίνησε το 1991, προκάλεσε πολλά οικονομικά προβλήματα, καθόσον μειώθηκε δραματικά το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ). Το κατά κεφαλήν εισόδημα υπέστη μείωση από 6.675 δολάρια σε 192 δολάρια, όπως επίσης η βιομηχανική και γεωργική παραγωγή.

Στο Αζερμπαϊτζάν, η αποκατάσταση της οικονομίας ξεκίνησε το 1996, όμως οι εμπορικές σχέσεις είχαν ήδη ξεκινήσει, από την ανεξαρτησία της, την οποία είχε προωθήσει η Τουρκία. Η Eximbank έδωσε δάνεια στο Αζερμπαϊτζάν για την αποκατάσταση της δομής. Από το 1992, υπογράφηκαν μια σειρά από συμφωνίες. Αυτές ήταν η Συμφωνία του Εμπορίου, της Οικονομικής και Τεχνικής Συνεργασίας, η

οποία ακολουθήθηκε από τη Συμφωνία Πρόληψης Διπλής Φορολογίας το 1994. Ακόμη υπογράφηκε η Συμφωνία Αμοιβαίας Προώθησης και Προστασίας των Επενδύσεων το 1995.

Την περίοδο, όπου πρόεδρος της χώρας ήταν ο Αλίγιεφ Χεϊντάρ, υπογράφηκαν δυο Συμφωνίες σχετικά με την ενθάρρυνση και την προστασία των επενδύσεων, το 1996 και το 1997 (Mesimov, 2001). Από το 1997, υποβλήθηκαν οικονομικές διευκολύνσεις. Τα κράτη εστίασαν σε επιχειρηματικά ζητήματα και όχι σε συμβολικές αδελφότητες. Τον ίδιο χρόνο ο Αλιγιέφ, αφού επισκέφθηκε την Τουρκία, επηρέασε θετικά τις επιχειρηματικές δραστηριότητες στη χώρα του.

Η Τουρκία ευρισκόμενη στο πλευρό του Αζερμπαϊτζάν, προσπαθεί να μοιραστεί τις εμπειρίες της στον οικονομικό τομέα. Η προσπάθεια της αυτή έχει ως στόχο την ένταξη του Μπακού στα διεθνή πρότυπα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός κυβερνητικού αξιωματούχου, πως η Τουρκία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην είσοδο των προϊόντων του Αζερμπαϊτζάν στις δυτικές αγορές. Το αιτιολογεί με τέσσερα σημεία: Πρώτον, αναφέρεται στη γεωγραφική θέση της Τουρκίας, δεύτερον στις βαθύτερες σχέσεις Τουρκίας – Ευρώπης, τρίτον στην τελωνειακή ένωση μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέταρτον στην ένταξη των Τούρκων επιχειρηματιών στην Ευρώπη.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '90, οι κυριότερες οικονομικές συνεργασίες έγιναν στον ενεργειακό τομέα. Το Αζερμπαϊτζάν ως κράτος παραγωγός, και η Τουρκία ως χώρα διακομιστής. Οι επενδύσεις από πλευράς Τουρκίας επικεντρώθηκαν στις κατασκευές, το τραπεζικό σύστημα, τις τηλεπικοινωνίες και την τεχνική υποδομή. Η Azer – Turk Bank ήταν το πρώτο παράδειγμα συνεργασίας στον τραπεζικό τομέα με τη συνεργασία της τουρκικής Ziraat Bank (Michael et al, 2015).

Μεταξύ του 1993 και του 2001, η Τουρκία ήταν ο τρίτος μεγαλύτερος επενδυτής στο Αζερμπαϊτζάν, πριν από τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο. Η συνολική αξία των επενδύσεων της ήταν 3,8 δισεκατομμύρια δολάρια, που αντιστοιχούσε στο 1,2 % όλων των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ). Έτσι λοιπόν, αντιλαμβανόμαστε ότι η Τουρκία έχει γίνει από τους σημαντικότερους και πιο ασφαλείς επενδυτές του Αζερμπαϊτζάν. Το πιο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό στις μεταξύ τους επενδυτικές σχέσεις είναι πως και οι δυο χώρες αντάλασαν εμπειρίες και γνώση στους αντίστοιχους τομείς. Επίσης, γεγονός είναι ότι οι συνεχείς επενδυτικές δραστηριότητες στο Αζερμπαϊτζάν χάρισαν στη χώρα εξειδίκευση και εμπειρία. Οι επιχειρηματίες του Αζερμπαϊτζάν έμαθαν πολλά από τους αντίστοιχους

Τούρκους και κυρίως σε θέματα κατασκευαστικής δραστηριότητας. Παράδειγμα είναι οι αυτοκινητόδρομοι, τα αεροδρόμια, και διάφορα άλλα που πραγματοποίησε η Τουρκία.

Από το 2008 το Αζερμπαϊτζάν έχει κάνει επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα συνολικού ύψους 16,5 δις δολαρίων μέσω της κρατικής εταιρίας πετρελαίου, SOCAR στην Τουρκία. Αυτές περιλαμβάνουν την αγορά του ιδιωτικοποιημένου πετροχημικού συμπλέγματος Petkim, την κατασκευή του διυλιστηρίου STAR αλλά και το σχέδιο συνεργασίας της SOCAR και της BP για την κατασκευή πετροχημικού συμπλέγματος στο Mercury.

Επιπλέον από το τουρκικό έδαφος περνούν σημαντικοί αγωγοί για το αζέρικο φυσικό αέριο. Η διασύνδεση του αγωγού TANAP με τον αγωγό TAP θα επιτρέψει τη μεταφορά μεγάλων ποσοτήτων αερίου απευθείας στην ευρωπαϊκή αγορά. Οι συνολικές επενδύσεις του Αζερμπαϊτζάν στην Τουρκία είναι ύψους 19,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων για την περίοδο 2002-2019, ενώ οι τουρκικές στο Αζερμπαϊτζάν για την ίδια περίοδο άγγιξαν τα 11 δισεκατομμύρια δολάρια (in.gr, 2020).

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφέρουμε τη σημασία της Τουρκικής Υπηρεσίας Συνεργασίας και Συντονισμού (TIKA) στο Αζερμπαϊτζάν. Η TIKA ως αποστολή της είχε την οργάνωση καθώς και την επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια του Αζερμπαϊτζάν²⁵.

2.3.3 Στρατιωτικές Σχέσεις

Οι δεσμοί αδερφοσύνης μεταξύ Τουρκίας και Αζερμπαϊτζάν τους έχουν κάνει να δημιουργήσουν μια στρατιωτική συμμαχία, η οποία έχει αλλάξει την στρατηγική ισορροπία στον νότιο Καύκασο τα τελευταία χρόνια. Η αντίληψη «ένα Έθνος – δυο κράτη» έχουν οδηγήσει τις δυο κυβερνήσεις, Άγκυρας – Μπακού, σε μια στρατηγική εταιρική σχέση.

Στον ευαίσθητο τομέα της άμυνας, το Αζερμπαϊτζάν δεν εξέφρασε εξ αρχής πρόθεση συνεργασίας με την Τουρκία, φοβούμενο την αντίδραση της Ρωσίας. Οι συνεχείς αρνητικές εξελίξεις, καθώς και η τροπή στην υπόθεση του Ναγκόρνο Καραμπάχ έδωσαν στην Τουρκία την ευκαιρία να διεισδύσει στους Αζέρους. Στο πλαίσιο αυτό, η Τουρκία βοήθησε στην αναδιοργάνωση του νεοσύστατου αζερικού στρατού αποστέλλοντας προσωπικό της που παρείχε συμβουλές και παραχωρώντας

²⁵ Turkish Cooperation and Coordination Agency. <https://www.tika.gov.tr>

πλεονάζον πολεμικό υλικό. Παρόλα αυτά, η Άγκυρα αρνήθηκε να εγγυηθεί την εδαφική ακεραιότητα του Αζερμπαϊτζάν στον πόλεμο με την Αρμενία, είτε λόγω του μεγέθους του συγκεκριμένου εγχειρήματος είτε επειδή φοβήθηκε την αντίδραση της Μόσχας.

Όσον αφορά στην περίπτωση του Ναγκόρνο Καραμπάχ, ενώ η περιοχή βρισκόταν υπό την κατοχή των Αρμενίων, η Τουρκία είχε προσπαθήσει αρκετές φορές να αναλάβει το ρόλο του διαμεσολαβητή στην εύρεση μιας κοινή αποδεκτής λύσης, πράγμα για το οποίο και είχε κατηγορηθεί.

Οι αμυντικές σχέσεις των δυο χωρών στηρίζονται σε δυο νομικά πλαίσια. Το πρώτο είναι οι νομικές ρυθμίσεις που έλαβαν χώρα τη δεκαετία του 1990 και προέβλεπαν την εκπαίδευση στρατιωτικού προσωπικού του Αζερμπαϊτζάν στην Τουρκία. Το δεύτερο είναι η συμφωνία που υπεγράφη το Σεπτέμβριο του 2010 περί «Στρατιωτικού Συνεταιρισμού και Αμοιβαίας Αλληλοβοήθειας» με δεκαετή ισχύ και δυνατότητα ανανέωσης για άλλα δέκα χρόνια. Η συγκεκριμένη συμφωνία, στην οποία υπάρχει αναφορά στο άρθρο 51 των Ηνωμένων Εθνών περί δικαιώματος στη νομική άμυνα, αναφέρει ότι αν οποιαδήποτε από τις δυο πλευρές δεχθεί επίθεση από τρίτη χώρα ή χώρες, τότε η άλλη δύναται, χωρίς να είναι υποχρεωμένη, να τη συνδράμει στρατιωτικά, μέσω της σύστασης συμμαχίας. Επίσης, το άρθρο 7 στη συγκεκριμένη συμφωνία προβλέπει τον συντονισμό των κέντρων διοίκησης και των δυνάμεων ανάμεσα στις ένοπλες δυνάμεις των δυο χωρών (Abbasov, 2011).

Τα τελευταία χρόνια η βελτιωμένη εικόνα των στρατιωτικών ασκήσεων Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν καταδεικνύει απερίφραστα το ιδιαίτερο αναπτυσσόμενο επίπεδο στρατιωτικής συνεργασίας των δυο χωρών. Μεταξύ των άλλων, οι πλέον εντυπωσιακές ασκήσεις, σε επίπεδο αεροπορικών δυνάμεων, των τελευταίων ετών είναι οι Tur – Az Karteli και Tur – Az Sahini. Οι συγκεκριμένες ασκήσεις διεξάγονται με αεροσκάφη Mig-29/Su-25 του Αζερμπαϊτζάν και F-16 της Τουρκίας και περιλαμβάνουν διευρυμένα σενάρια αποστολών αέρος – αέρος και αέρος – εδάφους. Μια επίσης σημαντική άσκηση μεταξύ των δυο χωρών έλαβε χώρα το Μάιο του 2017, το προφίλ της οποίας αξίζει ιδιαίτερης μνείας. Στη συγκεκριμένη άσκηση μετείχε το πεζικό, μονάδες τεθωρακισμένων, μονάδες πυροβολικού, μονάδες της αεροπορίας στρατού καθώς και μονάδες αεράμυνας. Πρόκειται δηλαδή για μια ολοκληρωμένη σύνθεση δυνάμεων, παρόμοια με αυτή που αναμένεται να χρησιμοποιηθεί σε κάθε σύγχρονη διαδικασία.

Εκτός όμως από τις κοινές αεροπορικές ασκήσεις, ξεχωριστή σημασία προσλαμβάνει και η στήριξη των μονάδων του Ναχιτσεβάν από την 3^η Στρατιά των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ). Οι μονάδες του Ναχιτσεβάν έχουν κομβική σημασία στον αμυντικό σχεδιασμό του Αζερμπαϊτζάν, διότι σε μια υποτιθέμενη σύρραξη με την Αρμενία αναμένεται να ανοίξουν ένα νέο μέτωπο στα μετόπισθεν της Αρμενίας, δυσκολεύοντας με τον τρόπο αυτό τον ανεφοδιασμό των αρμενικών ενόπλων δυνάμεων, που θα βρίσκονται στη πρώτη γραμμή. Αυτός είναι ακριβώς ο λόγος που τις καθιστά αναπόσπαστο κομμάτι του στρατηγικού σχεδίου του Αζερμπαϊτζάν. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2017 κοινή άσκηση με τη συμμετοχή 5.000 στελεχών, στέλνοντας ένα ισχυρό στρατιωτικό μήνυμα²⁶.

Γενικά, οι στενές σχέσεις της Άγκυρας με το Μπακού αλλά και ο ρόλος του δεύτερου στις επιδιώξεις της πρώτης στην περιοχή της Κασπίας αποτυπώνονται με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο από τον Αχμέτ Νταβούτογλου: «Αν χρειαστεί να γίνει κάποια σύγκριση από την άποψη των περιφερειακών συνδέσμων, όσο δεν αποκτά μια σταθερή και ισχυρή θέση το Αζερμπαϊτζάν στον Καύκασο και η Αλβανία στα Βαλκάνια, δεν θα είναι εφικτό για την Τουρκία ούτε να αυξήσει τη βαρύτητα της και στις δυο περιοχές αλλά ούτε και να αναπτύξει πολιτικές στην Αδριατική και την Κασπία, που βρίσκονται στην εγγύτερη της θαλάσσια περιοχή και εντός της σφαίρας επιρροής της» (Νταβούτογλου, 2010).

Επίσης, η πρόσφατη σύγκρουση στο Ναγκόρνο Καραμπάχ την 27η Σεπτεμβρίου 2020, των αρμενικών στρατευμάτων με τα αζερικά, φανερώνουν την έμπρακτη υποστήριξη της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν. Η Τουρκική στήριξη στον στρατό του Αζερμπαϊτζάν και συγκεκριμένα η χρήση F-16, που πραγματοποιούσαν αποστολές από το αεροδρόμιο της Γκάντσα αποτελεί απτή απόδειξη ότι ο γεωπολιτικός συσχετισμός δυνάμεων έχει μεταβληθεί υπέρ του Αζερμπαϊτζάν στον Νότιο Καύκασο, λέει ο αναλυτής του ινστιτούτου HIS Market Country Risk, Άλεξ Μελικισβίλι (Καθημερινή, 2020).

Τέλος, το αμερικανικό ραδιοφωνικό δίκτυο Radio Free Europe επισημαίνει πως η στρατιωτική υπεροχή του Αζερμπαϊτζάν στον σύντομο αλλά αιματηρό πόλεμο του Ναγκόρνο Καραμπάχ, που κατέληξε σε διπλωματικό συμβιβασμό ιδιαίτερα ευνοϊκό για το καθεστώς του Μπακού, οφείλεται σε τρεις παράγοντες, στα «τρια Τ»:

²⁶ <https://tourkikanea.gr/2017/12/baku/>

τεχνολογική υπεροχή, τακτική – επιχειρησιακές καινοτομίες στο πεδίο της μάχης και στήριξη της Τουρκίας. Από την άλλη, το Μπακού δεν έκρυψε τη χρήση μη επανδρωμένων αεροσκαφών (drones), τα οποία είχε αγοράσει από την Τουρκία και το Ισραήλ (Καθημερινή, 2020).

2.3.4 Συνολική Αποτίμηση

Από την ανεξαρτησία του σύγχρονου Αζερμπαϊτζάν, το περιεχόμενο των σχέσεων με την Τουρκία άλλαξε σταδιακά. Στην αρχή, οι διμερείς σχέσεις είχαν αναφορές στην κοινή κληρονομιά και τις ιστορικές αξίες που προέρχονται από την περίοδο της Λαϊκής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν και έθεταν ως βάση συζήτησης «ένα Έθνος, δυο κράτη». Η αμοιβαία στήριξη μεταξύ Μπακού και Άγκυρας καθώς και η φιλοτουρκική ατμόσφαιρα άφησε σημάδια στις σχέσεις τους, έτσι ώστε να πορευθούν με θετική διάθεση. Βασικό στοιχείο είναι πως παρά τη διαιώνιση του προβλήματος στο Ναγκόρνο Καραμπάχ η Τουρκία παρέμεινε σταθερά στο πλευρό των Αζέρων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το Αζερμπαϊτζάν να βρει πλάι της Τουρκίας κάποιων που την «καταλαβαίνει».

Οι πολιτικές και εκπαιδευτικές σχέσεις των κρατών σε εκπαιδευτικό έως και ανώτατο πολιτικό επίπεδο μαρτυρούν την ιδέα πως τα δυο κράτη έχουν κοινό εθνικό προσδιορισμό, τουλάχιστον σε συμβολικό επίπεδο. Στο πεδίο των διπλωματικών σχέσεων η Τουρκία φαίνεται να έχει μια προνομιακή σχέση με το κράτος του Αζερμπαϊτζάν λόγω της διπλωματικής, οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας που έχει παράσχει στην Αζερική Δημοκρατία από την ανεξαρτησία της έως τις συγκρούσεις και την οικονομική της ενίσχυση. Η πολιτική διαδικασία που ακολουθεί η Τουρκία στις διπλωματικές σχέσεις με το Αζερμπαϊτζάν είναι η αναγνώριση, η καθιέρωση και το άνοιγμα πρεσβειών.

Παρά τα πολιτικά συνθήματα, οι δυο χώρες παραμένουν διακριτές οντότητες συμφερόντων και μια πολιτική υπεροντότητα με κοινή ταυτότητα και πυρήνα όπως φαίνεται από την κρίση του 1992. Ωστόσο, οι σχέσεις των δυο χωρών αναφορικά με την Αζεροαρμενική σύγκρουση δείχνει πως διατηρούν συμφέροντα που ενέχουν στρατηγικό χαρακτήρα.

Στον οικονομικό τομέα οι σχέσεις Αζερμπαϊτζάν – Τουρκίας έχουν επικεντρωθεί κυρίως στο τραπεζικό σύστημα, στις υποδομές, στις κατασκευές καθώς και στο ενεργειακό μέρος. Ο ρόλος της Τουρκίας σε αυτές τις σχέσεις είναι αυτός του επενδυτή – δανειστή -κατασκευαστή, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τον διακομιστή της

ενέργειας του Αζερικού κράτους στο εσωτερικό της Τουρκίας προς την ΕΕ, όπως και τον διακομιστή προϊόντων του Αζερμπαϊτζάν προς τη Δύση. Δηλαδή η Τουρκία παίζει το ρόλο του διαμετακομιστή επενδύσεων και αγαθών από και προς το Αζερμπαϊτζάν στους άνωθεν τομείς της οικονομίας.

Όσον αφορά στις αμυντικές σχέσεις το Αζερμπαϊτζάν αγοράζει στρατιωτικό υλικό, συνυπογράφει υπηρεσίες στρατιωτικής συνεργασίας και υποστήριξης, ενώ η Τουρκία προμηθεύει εγχώριο και δικό της στρατιωτικό εξοπλισμό, παρέχει υπηρεσίες εκπαίδευσης, πληροφορικής και βοήθειας επιτυγχάνοντας προβολή ισχύος, με τη σύγκλιση του επιχειρησιακού πνεύματος των δυο χωρών από τις κοινές ασκήσεις και την παροχή στήριξης.

Η πορεία τους τα τελευταία χρόνια έχει δείξει πως παρότι αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα κατά καιρούς, δεν επηρέασαν καθόλου τις μεταξύ τους σχέσεις. Κοινός και κυριότερος στόχος αποτελεί η διαμετακόμιση των κοιτασμάτων της Κασπίας προς τη Δύση.

2.4 Οι Διμερείς Σχέσεις Τουρκίας – Καζακστάν

2.4.1 Η Ιστορία των Πολιτικών-Διπλωματικών Σχέσεων

Η Τουρκία έχει ιδιαίτερη θέση στην εξωτερική πολιτική του Καζακστάν. Ήταν η πρώτη χώρα που αναγνώρισε την ανεξαρτησία του στις 16 Δεκεμβρίου 1991. Η κίνηση αυτή της Τουρκίας δεν έγινε, διότι το Καζακστάν είναι ένα από τα τουρκόφωνα κράτη απλώς, άλλα αποσκοπούσε κυρίως στη δημιουργία διμερών σχέσεων. Οι γεωστρατηγικοί, οι κοινωνικοοικονομικοί και οι δημογραφικοί παράγοντες κάνουν το Καζακστάν μοναδικό μεταξύ των άλλων χωρών της περιοχής. Με έκταση 2.700.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα συνορεύει με τη Ρωσία, το Ουζμπεκιστάν, την Κίνα, το Κιργιζιστάν, και το Τουρκμενιστάν καθιστώντας το ένα σημαντικό συνδετικό κόμβο με ΑΝΑΤΟΛΗ – ΔΥΣΗ, βορρά και νότο. Είναι η μεγαλύτερη σε έκταση χώρα της περιοχής με τεράστιο όγκο ανέγγιχτων ορυκτών πόρων και πολύτιμων μετάλλων.

Τον Μάρτιο του 1992 ο υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας Hikmet Cetin επισκέφθηκε το Καζακστάν όπου και υπέγραψε την Συμφωνία της Διακήρυξης Αρχών και Στόχων. Αυτή η συμφωνία χρησίμευε κυρίως για περαιτέρω διμερείς σχέσεις. Το ίδιο έτος η Τουρκία άνοιξε πρεσβεία στο Αλμάτι. Με τον ίδιο τρόπο, στις 20 Μαΐου 1992, ο πρέσβης του Καζακστάν Kanat Saudabayev στην Τουρκία ανέλαβε τα καθήκοντά του (Ulker, 2012). Τον Απρίλιο του 1992 έγινε η πρώτη επίσημη

επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού, Suleyman Demirel, όπου και έθεσε τα θεμέλια για μια ενεργή συνεργασία Τουρκίας – Καζακστάν σε όλους σχεδόν τους τομείς.

Με αυτή του την επίσκεψη ξεκίνησαν οι διμερείς συνεργασίες μεταξύ των δυο κρατών σε τομείς όπως οι επενδύσεις, το εμπόριο, η οικονομία, οι μεταφορές, ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η ανάπτυξη μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, η ενέργεια καθώς και η δημιουργία υποδομών για μεταφορές μέσω της Κασπίας θάλασσας εμπορευμάτων από το Καζακστάν. Στις 28 Οκτωβρίου 1992 ο πρόεδρος του Καζακστάν, Nursultan Nazarbayev, επισκέπτεται την Τουρκία ώστε να παρευρεθεί στην πρώτη σύνοδο κορυφής των αρχηγών κρατών που μιλάνε τουρκικά. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του, ο Nazarbayev υπέγραψε συμφωνία για ίδρυση πρεσβείας στην Άγκυρα. Επίσης, οι δυο πλευρές υπέγραψαν συμφωνία για την ίδρυση του Διεθνούς Πανεπιστημίου Ahmet yesevi Univeritesi, στην πόλη Τουρκιστάν.

Κατά την δεύτερη επίσκεψη του Καζάχου Προέδρου στην Τουρκία το 1994, πραγματοποιήθηκαν διαβουλεύσεις υψηλής σημασίας. Οι δυο πλευρές υπέγραψαν τη Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας καθώς και συμφωνίες για τόνωση των πολιτικών, εμπορικών, οικονομικών, πολιτιστικών και ανθρωπιστικών πεδίων. Εν συνεχεία, οι αξιωματούχοι της Τουρκίας, Suleyman Demirel και Tansu Ciller, επισκέφθηκαν το Καζακστάν προκειμένου να κλείσουν μια εξαιρετική για τη μέχρι τότε πορεία τους Συμφωνία, Αναφερόμενοι στο έργο του αγωγού Caspian Baku - Ceyhan.

Μετά την εκλογή του νέου πρωθυπουργού της Τουρκίας Necmettin Erbakan, το ενδιαφέρον του για τα τουρκόφωνα κράτη περιορίστηκε και στράφηκε σε ισλαμικές χώρες όπως το Πακιστάν, την Ινδονησία, το Ιράν και τη Λιβύη (Winrow, 2001). Εντούτοις οι επαφές των δυο κρατών δεν σταμάτησαν. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ωστόσο, ότι έκτοτε η συχνότητα των τουρκικών αντιπροσωπειών μειώθηκε σημαντικά στο Καζακστάν.

Οι σχέσεις Τουρκίας – Καζακστάν επανήλθαν το 2005, μετά από προσπάθεια του τότε προέδρου της Τουρκίας Abdullah Gul, συνεχιζόμενες τα επόμενα χρόνια με θετικό πρόσημο. Σε αυτό το σημείο απαραίτητο είναι να επισημανθεί η περίοδος του 2009. Το έτος αυτό είχε μεγάλη σημασία για το Καζακστάν και την Τουρκία στις πολιτικές τους σχέσεις. Υπογράφηκε η Συνθήκη για τη Στρατηγική Εταιρική τους σχέση, ανοίγοντας μια πόρτα μελλοντικής συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης.

Τέλος, η εποχή του Ερντογάν διαμόρφωσε στενότερες σχέσεις μεταξύ των χωρών αυτών. Από το 2009 και μέχρι σήμερα οι σχέσεις Καζακστάν – Τουρκίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι κάτι παραπάνω από καλές. Η δεκαετία που πέρασε έφερε τις δυο αυτές χώρες ακόμα πιο κοντά και κυρίως στις εμπορικές τους σχέσεις. Ο υπουργός Ανάπτυξης Τζεβντέτ Γιλμάζ συναντήθηκε τον Μάρτη του 2015 με τον πρέσβη του Καζακστάν, αναφέροντας ότι το Καζακστάν και η Τουρκία είναι χώρες φιλικές και αδελφικές, λέγοντας συγκεκριμένα “Το Καζακστάν είναι για μας μια άκρως σημαντική χώρα. Είμαστε έτοιμοι για κάθε συνεργασία. Και πολιτικά οι σχέσεις μας θα λέγαμε ότι είναι άψογες” (TPT, 2021) . Από την πλευρά του ο πρέσβης του Καζακστάν υπογράμμισε ότι η φιλία τους είναι αιώνια, τονίζοντας πως οι δυο χώρες πρέπει να υλοποιήσουν περισσότερα έργα.

2.4.2 Οικονομικές Σχέσεις

Το Καζακστάν, μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, βρέθηκε αντιμέτωπο με πάρα πολλά προβλήματα, οικονομικής φύσεως κυρίως. Η κατακερματισμένη οικονομία της χώρας οδήγησε σε μαζική ανεργία του πληθυσμού, αυξάνοντας τα ποσοστά φτώχειας. Η τότε κυβέρνηση αναζητούσε διαδρόμους διαφυγής, με σκοπό την ανάπτυξη του κράτους. Συνοδευόμενη από μια άνευ προηγουμένου αύξηση του πληθωρισμού, τα ποσοστά επιτυχίας της οικονομίας συνεχώς έπεφταν.

Αμέσως μετά την ανεξαρτησία του Καζακστάν, η τότε κυβέρνηση ξεκίνησε οικονομικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να υπάρξει μια υγιής μετάβαση της οικονομίας στις αγορές. Την περίοδο εκείνη, η κυβέρνηση προσπαθούσε να μετατρέψει μια κλειστού τύπου οικονομία με σοσιαλιστική δομή, σε μια ανοιχτού τύπου με ελεύθερη αγορά. Αρωγός των προσπαθειών του Καζακστάν σε αυτή του τη προσπάθεια βρέθηκε η Τουρκία.

Οι σχέσεις των δυο χωρών, ήδη από τα πρώτα χρόνια των επαφών τους, άρχισαν να ξεχωρίζουν. Με την υπογραφή πάνω από εκατό συμφωνιών και πρωτοκόλλων συνεργασίας με σκοπό τη προώθηση των οικονομικών και εμπορικών τους σχέσεων, το Καζακστάν βρέθηκε στις πρώτες θέσεις των σημαντικότερων εταίρων της Τουρκίας στην Κεντρική Ασία. Τουρκικές κατασκευαστικές εταιρείες δραστηριοποιήθηκαν στο Καζακστάν, κερδίζοντας πάνω από 3,2 δισεκατομμύρια δολάρια από τις συμβάσεις 147 μεγάλων διαφορετικών έργων. Ειδικά, μετά τη διακήρυξη της νέας πρωτεύουσας του Καζακστάν, την Ασάνα το 1998, η πόλη έγινε το κέντρο της ταχέως αυξανόμενης κατασκευαστικής δραστηριότητας των Τούρκων

εργολάβων. Αναφέρεται ότι οι τουρκικές εταιρείες πραγματοποίησαν το 70% του συνόλου των κατασκευαστικών έργων στη νέα πρωτεύουσα.

Στον τομέα της περιφερειακής συνεργασίας, σημαντικός στόχος ήταν η δραστηριότητα του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (ECO). Σκοπός ήταν να παρέχει σταθερότητα στις χώρες της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής, ώστε να προωθήσουν τον οικονομικό, πολιτιστικό και τεχνικό τομέα. Τα μέλη του οργανισμού μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, αφού απαρτίζονται από τουρκικά κράτη. Οι στενοί πολιτιστικοί δεσμοί των μελών αποτέλεσαν βασικό πυλώνα για τη σταθερότητα των σχέσεων τους. Εδώ, πρέπει να σημειωθεί ότι στην αρχή το Καζακστάν δεν υπέβαλε αίτηση πλήρους συμμετοχής. Η κίνηση του αυτή να ενταχθεί ως παρατηρητής, κυρίως λόγω της πρόσφατης απομάκρυνσής του από τη Ρωσία δεν κράτησε για πολύ. Αμέσως μετά την πρώτη σύνοδο κορυφής του Οργανισμού (ECO), το Καζακστάν υπέβαλε πλήρες αίτημα για ένταξη στον οργανισμό και ως εκ τούτου έγινε δεκτό το ίδιο έτος.

Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας προσέφερε ένα ευρύ φάσμα οικονομικών ευκαιριών για τα κράτη μέλη, κυρίως του εμπορίου. Το Καζακστάν αντιλαμβανόμενο πως το συμφέρον του βρίσκεται δίπλα στην Τουρκία, άρχισε να αναπτύσσει εκτεταμένες οικονομικές συνεργασίες με αυτή. Με βάση αυτό πρέπει να σημειωθεί η μεγάλη σημασία των σχέσεων της Τουρκίας από την πλευρά του Καζακστάν. Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στον τομέα των μεταφορών και η ικανότητα του Καζακστάν να εισέλθει στην παγκόσμια αγορά επηρεάζεται από την υλοποίηση έργων για τη μεταφορά πετρελαίου και προϊόντων φυσικών πόρων μέσω της Τουρκίας. Ένα έργο που ονομάζεται «Aktau-Baku-Tbilisi-Ceyhan» αναπτύσσεται για τη μεταφορά πετρελαίου και φυσικών πόρων.

Οι επενδύσεις μεταξύ των δυο χωρών βασίστηκαν στο αμοιβαίο κίνητρο και στην προσπάθεια της αλληλεξάρτησης. Η ίδρυση του Τουρκικό – Καζακικού Επιχειρηματικού Συμβουλίου το 1992 έφερε έκτοτε τάξη και πειθαρχία, στην ασταθή μέχρι τότε οικονομία του Καζακστάν. Οι σχέσεις των χωρών στην ιδιωτική πρωτοβουλία αναπτύχθηκαν, δημιουργώντας εμπιστοσύνη στους Τούρκους επενδυτές (Yilmaz, 2014). Έχοντας αυτό υπόψη, 72 τουρκικές κατασκευαστικές εταιρείες ανέλαβαν έργα ύψους 435,5 εκατομμυρίων δολαρίων έως το τέλος του 2004 (O, 2011). Επίσης, η Τουρκία μετά τη Ρωσία και την Κίνα έχει τα περισσότερα ποσά σε μετοχές ξένων εταιρειών στο Καζακστάν (O, 2011).

Όσον αφορά στον τομέα της ενέργειας, από πλευράς Τουρκίας υπάρχουν πολλοί λόγοι για να φέρει στο πλευρό της το Καζακστάν. Η γεωγραφική της θέση της επιτρέπει ιδανικά να είναι μια χώρα διέλευσης, ένας ενεργειακός κόμβος μεταξύ Ευρώπης και Κεντρικής Ασίας. (Saivetz, 2009). Επίσης, οι συνεχόμενα αυξημένες ανάγκες της σε ενέργεια, μετατρέπουν το Καζακστάν σε αναγκαίο εμπορικό εταίρο. Ενδεικτικό όλων αυτών είναι ότι η Τουρκία εισήγαγε περίπου το 70% των ενεργειακών της αναγκών το 2008 αυξάνοντάς το κατά 90% τον επόμενο χρόνο. Επομένως, το Καζακστάν φαίνεται να είναι καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης διμερών σχέσεων με την Τουρκία, αφού είναι το πέμπτο μεγαλύτερο κράτος παραγωγής πετρελαίου στον κόσμο (Umucu et al, 2011).

Επίσης, η συνεργασία στον τομέα των επενδύσεων αναπτύσσεται ενεργά. Σύμφωνα με τη Στατιστική Υπηρεσία του Καζακστάν, ο όγκος του διμερούς εμπορίου μεταξύ Καζακστάν και Τουρκίας το 2011 ανήλθε σε 3.303 δισεκατομμύρια δολάρια (εξαγωγές 2.574 δισεκατομμύρια δολάρια, εισαγωγές 729 εκατομμύρια δολάρια) . Αντίστοιχα για το 2020 ο δείκτης σημείωσε αύξηση 12,6% από την προηγούμενη χρονιά φτάνοντας τα 4.989 δισεκατομμύρια δολάρια. Παράλληλα το διμερές εμπόριο των δυο χωρών ξεπέρασε τα 2,8 δισεκατομμύρια δολάρια το 2018, παρουσιάζοντας αύξηση 18% σε ετήσια βάση.

Οι εξαγωγές της Τουρκίας προς το Καζακστάν αυξήθηκαν από 460 εκατομμύρια δολάρια το 2005 σε 979 εκατομμύρια δολάρια το 2020. Ένας από τους κυριότερους εταίρους εισαγωγής για την Τουρκία, όπως φάνηκε τα τελευταία χρόνια είναι το Καζακστάν. Οι εξαγωγές του Καζακστάν στην Τουρκία αυξήθηκαν από 559 εκατομμύρια δολάρια σε σχεδόν 1,2 δισεκατομμύρια δολάρια το 2020.

2.4.3 Στρατιωτικές Σχέσεις

Η στρατιωτική συνεργασία είναι ο πιο χαμηλός τομέας στις διμερείς σχέσεις της Τουρκίας με το Καζακστάν. Η κύρια τάση στις στρατιωτικές σχέσεις τους είναι η εκπαίδευση Καζάκων στρατιωτών σε τουρκικά στρατιωτικά σχολεία. Το 2010 ο τότε Υπουργός Άμυνας του Καζακστάν Adylbek Jaksybekov, τόνισε πως η Τουρκία είναι μια από τις χώρες – εταίρους όπου το Καζακστάν δίνει προτεραιότητα στον τομέα της άμυνας. Αυτή η τάση έλαβε νέα ώθηση αφού οι δυο χώρες υπέγραψαν τη Συμφωνία Στρατηγικής Συνεργασίας το 2009.

Από το 2013, οι δυο χώρες έδωσαν βαρύτητα στις στρατιωτικές τους σχέσεις. Ίδρυσαν την κοινοπραξία του Καζακστάν ASELT Engineering, όπου το 50% των

μετοχών ανήκε στην εθνική τράπεζα του Καζακστάν «Kazakhstan Engineering», το 49% των μετοχών ανήκε στην τουρκική βιομηχανική εταιρία ASELSAN και το 1% στην τουρκική γραμματεία για τις αμυντικές βιομηχανίες. Η εταιρεία βρίσκεται στην ειδική περιοχή οικονομικής ζώνης «Astana – new city». Σε γενικές γραμμές, οι εταιρείες παράγουν αμυντικά ηλεκτρο-οπτικά προϊόντα, συσκευές ευφυΐας με λέιζερ, τηλεχειριστήρια οπλικών συστημάτων, συσκευές νυχτερινής όρασης και αντι-drone καθώς και συστήματα ραδιοεπικοινωνίας. Εκσυγχρονίζουν επίσης, συστήματα για ελικόπτερα. Ορισμένα από τα στρατιωτικά υλικά εξάγοντα στην Ρωσία, την Τουρκία, το Ουζμπεκιστάν, και το Κιργιστάν. Το 2019, η Τουρκία και το Καζακστάν υπέγραψαν μια στρατιωτική συνεργασία, με σχέση τον κυβερνοχώρο (Simavoyan, 2018)

Τέλος, στις 25 Φεβρουαρίου 2021 συναντήθηκε ο αναπληρωτής υπουργός Εθνικής Άμυνας της Τουρκίας Μουχσεν Ντερέ με τον υπουργό Άμυνας του Καζακστάν στο πλαίσιο διμερής επίσκεψης στο Καζακστάν. Εκεί συζητήθηκε η δυνατότητα περαιτέρω συνεργασίας των δυο χωρών στην αμυντική βιομηχανία και τη στρατιωτική εκπαίδευση, καταλήγοντας πως οι δυο χώρες θα συνεχίσουν την πολύπλευρη στρατηγική τους σχέση.

2.4.4 Συνολική Αποτίμηση

Συνοψίζοντας, μπορεί κανείς να εξάγει το συμπέρασμα ότι οι σχέσεις Τουρκίας – Καζακστάν από το 1991 έως σήμερα, κατέλαβαν σημαντική θέση στο σύστημα των διεθνών σχέσεως. Η Δημοκρατία του Καζακστάν είναι ο εμπνευστής πολλών διαδικασιών ολοκλήρωσης, καθώς και της διεθνούς οικονομικής συνεργασίας. Αυτό προωθεί την ευρεία χρήση των πλούσιων πόρων δυναμικού στην ανάπτυξη μιας πολυδιάστατης και μεγάλης κλίμακας συνεργασίας όχι μόνο με γειτονικές χώρες, αλλά και με χώρες της Ευρώπης και της Ασίας.

Η Τουρκία είναι ένας από τους σημαντικότερους περιφερειακούς εταίρους του Καζακστάν, με τον οποίο συνδέεται όχι μόνο με οικονομικές σχέσεις, αλλά και με βαθιές πολιτιστικές και ιστορικές σχέσεις. Η δυναμική των σχέσεων Καζακστάν – Τουρκίας, η σύμπτωση των συμφερόντων της Αστάνα και της Άγκυρας σε πολλά θέματα περιφερειακών και διεθνών ζητημάτων, η ενεργειακή ασφάλεια και η οικονομική αλληλεπίδραση αντικατοπτρίζουν τη στρατηγική φύση της συνεργασίας μεταξύ των δυο κρατών.

Οι δεσμοί στον τομέα των τραπεζών ενισχύονται επίσης. Οι μεγαλύτερες τράπεζες της Τουρκίας Ziraat Ban- Kasy και Emlak Bankas ίδρυσαν κοινές τράπεζες με συνεργάτες του Καζακστάν, οι οποίες λειτούργησαν με επιτυχία.

Έτσι, ο σταθερός χαρακτήρας των αμοιβαίων σχέσεων των δυο κρατών είναι ένα παράδειγμα επιτυχών διμερών συνεργασιών, όπου δίδεται ιδιαίτερη προσοχή σε θέματα αμοιβαίων επωφελών επαφών. Το Καζακστάν και η Τουρκία σκοπεύουν να συνεχίσουν τη συνεργασία και τη στρατηγική τους εταιρική σχέση στο πλαίσιο διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, καθώς και παγκόσμιων κοινοτήτων στο μέλλον (Bitsilli, 1996).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Η Τουρκία αποτελεί έναν ιδιαίτερος σημαντικό δρώντα στην περιοχή της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής.
- Τις τελευταίες δεκαετίες έχει καταφέρει να αυξήσει κατακόρυφα την στρατιωτική της ισχύ με αποτέλεσμα να δύναται να παρεμβαίνει τόσο εγγύς των συνόρων της (π.χ. Συρία) αλλά και μακρύτερα (π.χ. Λιβύη), διεκδικώντας πρωταγωνιστικό ρόλο στις περιφερειακές εξελίξεις.
- Η Τουρκία επιδιώκει να αναγνωριστεί ως περιφερειακή δύναμη και να αποκτήσει τον ρυθμιστικό ρόλο που επιζητεί. Για το λόγο αυτό προωθεί συνεργασίες και συμμαχίες με φιλικά προς αυτή κράτη προκειμένου είτε να αυξήσει την ισχύ της, είτε να αυξήσει την επιρροή της προς αυτά (και κατ' επέκταση το γόητρό της).
- Η Τουρκία χρησιμοποιεί διάφορους τρόπους προκειμένου να ενισχύσει τις συμμαχίες της και να επαυξήσει τη μαλακή ισχύ της μέσω αυτών. Οι τρόποι αυτοί είναι η στρατιωτική ισχύς (π.χ. εμπλοκή στον πόλεμο της Λιβύης ως εγγυήτρια δύναμη του προέδρου του GNA), η οικονομική ισχύς (π.χ. ενίσχυση διμερών οικονομικών σχέσεων) αλλά και άλλα στοιχεία (π.χ. η προαγωγή του μουσουλμανικού στοιχείου ως κοινού παρονομαστή μεταξύ των κρατών της περιοχής).
- Η εμπλοκή της Τουρκίας στη λιβυκή εμφύλια διαμάχη αποτελεί ενδεικτικό παράγοντα της τουρκικής στρατηγικής για αύξηση της επιρροής εγγύς αλλά και μακριά των συνόρων της.
- Η Λιβύη (συγκεκριμένα η αναγνωρισμένη από τον ΟΗΕ κυβέρνηση) δεν αποτελεί μόνο σύμμαχο αλλά και κράτος-δορυφόρο της Τουρκίας καθότι ενεργεί υπό την προστασία της και πράττει σύμφωνα με τις επιταγές του Τούρκου προέδρου προς εξυπηρέτηση των τουρκικών συμφερόντων (π.χ. μνημόνιο συνεργασίας Τουρκίας-Λιβύης).
- Σε περίπτωση που η Λιβύη αποκτήσει σταθερή κυβέρνηση με κορμό τον φιλικά προς την Τουρκία GNA, θα εξυτηρεί μόνο τα συμφέροντα της

Τουρκίας, δημιουργώντας τετελεσμένα (π.χ. τουρκολιβικό μνημόνιο), ή απειλώντας την ελληνική κυριαρχία στο Λιβυκό πέλαγος μέσω στρατιωτικών βάσεων στο μαλακό υπογάστριο της Ελλάδος.

- Τυχόν ενισχυμένες σχέσεις της Λιβύης με την Τουρκία, και ιδιαίτερα σε στρατιωτικό επίπεδο, θα δημιουργήσουν πρόσθετα προβλήματα ασφαλείας για τη χώρα μας, η οποία θα πρέπει να αναπροσαρμόσει τη στρατηγική της για να αντιμετωπίσει απειλές όχι μόνο από ανατολικά αλλά και από Νότο (π.χ. τουρκικά αεροσκάφη που επιχειρούν από λιβυκές βάσεις).
- Οι στενές σχέσεις της Τουρκίας με το Πακιστάν και η προσπάθεια της Τουρκίας να το εμπλέξει στα τεκταινόμενα στην ανατολική Μεσόγειο, αποτελεί μια ακόμα ενέργεια που θα πρέπει να εξουδετερωθεί από την Ελλάδα, κυρίως μέσω της ανάπτυξης σχέσεων με το εχθρικό προς το Πακιστάν κράτος της Ινδίας.
- Η εξαγωγή πολεμικού υλικού προς τα κράτη τα οποία μελετήθηκαν στην παρούσα διατριβή, δεν αποτελούν μόνο πηγή κέρδους για την Τουρκία αλλά και παράγοντα εμπάθυνσης των διμερών σχέσεων. Η Ελλάδα θα πρέπει να ανησυχεί ιδιαίτερα από την αλματώδη ανάπτυξη της τουρκικής βιομηχανίας αλλά και από τις σημαντικές εξαγωγικές επιτυχίες που αυτή έχει πετύχει.
- Η Τουρκία έχει αναλάβει την εκπαίδευση προσωπικού σε διάφορα κράτη με τα οποία διατηρεί φιλικές σχέσεις, αυξάνοντας την επιρροή της με αλματώδη ρυθμό.
- Η οικονομική συνεργασία αν και σημαντική, δεν είναι πάντα εύκολη ακόμα και με κράτη με τα οποία διατηρεί πολύ φιλικές σχέσεις (π.χ. Πακιστάν).
- Μέσω των συμμαχιών, η Τουρκία επιδιώκει να αναδειχθεί και ως ηγέτης του μουσουλμανικού κόσμου, καθότι αποτελεί και τη μοναδική δύναμη που εκπροσωπεί τα μουσουλμανικά κράτη σε μεγάλους οργανισμούς (π.χ. NATO).
- Η χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι ιδιαίτερος προσεκτική και μελετημένη και δε παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις. Όλα τα βήματα και οι ενέργειες που ακολουθούνται έχουν συγκεκριμένο προσανατολισμό και επιδιώκουν την επίτευξη συγκεκριμένων στρατηγικών αντικειμενικών σκοπών. Η υποστήριξη για παράδειγμα του GNA στη Λιβύη, έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να αποσπάσει ένα μνημόνιο συνεργασίας που θίγει τα ελληνικά συμφέροντα, ενώ η ενίσχυση των Αζέρων με ΜΕΑ κατά τις επιχειρήσεις στον

θύλακα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, αύξησε την επιρροή της στο Νότιο Καύκασο, περιοχή που παραδοσιακά ελεγχόταν πλήρως από τη Ρωσία.

- Η Ελλάδα προκειμένου να αντισταθμίσει τις ενέργειες της Τουρκίας οφείλει να ενισχύσει τη διπλωματία της με νέους συμμάχους (π.χ. Ινδία) αλλά και να εμπλακεί ενεργά στα τεκταινόμενα στη γειτονιά της (ανατολική Μεσόγειος) εάν θέλει να επιτύχει τους δικούς της στρατηγικούς σκοπούς.
- Οι διμερείς σχέσεις της Τουρκίας, δεν αποτελούν απλά σχέσεις φιλίας ή καλής γειτονίας. Αποτελούν στρατηγικές σχέσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΣ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Τουρκία αναμφίβολα αποτελεί σημαντική και υπολογίσιμη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και της Μ. Ανατολής. Η εξωτερική πολιτική της διακρίνεται από μια άνευ προηγουμένου μεθοδικότητα και συνέχεια, η οποία της επιτρέπει να επιτυγχάνει τους στρατηγικούς της στόχους. Εκμεταλλευόμενη άλλοτε τις κοινές ιστορικές της καταβολές με τους λαούς με τους οποίους συναλλάσσεται (π.χ. Πακιστάν), την κοινή θρησκεία (π.χ. Καζακστάν) ή την οικονομική και στρατιωτική ισχύ της (π.χ. Λιβύη) επιτυγχάνει άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο εύκολα τους στόχους της.

Στην παρούσα διπλωματική διατριβή έγινε προσπάθεια να αποτυπωθούν οι διμερείς σχέσεις της Τουρκίας με κράτη τα οποία μοιράζεται κοινούς στρατηγικούς στόχους (π.χ. Ρωσία) αλλά και με κράτη με τα οποία διατηρεί παραδοσιακά φιλικές σχέσεις, προκειμένου να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι και το εύρος αυτής της φιλικής σχέσης. Είναι χρήσιμο, διότι μας δίνει τη δυνατότητα να καταλάβουμε τους λόγους για τους οποίους αυτά τα κράτη στηρίζουν την Τουρκία με κάθε ευκαιρία στα διεθνή φόρουμ αλλά και ποια είναι τα περιθώρια που έχει η Ελλάδα για να αναπτύξει τις σχέσεις της με τα κράτη αυτά και να περιορίσει την επιρροή της Τουρκίας. Η Τουρκία διατηρεί προφανώς καλές σχέσεις και με άλλα κράτη της περιοχής ή και πέραν του ατλαντικού ωκεανού, όμως αυτά δεν αποτέλεσαν αντικείμενο της παρούσης διατριβής καθότι έχουν μελετηθεί διεξοδικά στο παρελθόν.

Αξίζει βέβαια να αναφερθεί ότι όλα τα στοιχεία τα οποία περιλαμβάνονται στην παρούσα διατριβή, αποτελούν ένα χρονικό στιγμιότυπο. Τα συμφέροντα των κρατών αλλάζουν, ακόμα και την ώρα που συντάσσεται αυτή η διατριβή, επομένως δεν είναι σίγουρο ότι θα ισχύουν και στο μέλλον. Σίγουρα όμως, τα μέχρι τούδε γεγονότα προδιαγράφουν μια «γενική κατεύθυνση» για το πώς θα εξελιχθούν οι διμερείς σχέσεις της με τα κράτη που μελετήθηκαν. Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Άγγλος πολιτικός του 19^{ου} αιώνα, υποκόμης Πάλμερστον, «στην πολιτική δεν υπάρχουν αιώνιες φιλίες και αιώνιοι εχθροί παρά μόνον αιώνια και διαρκή συμφέροντα, και αυτά ακριβώς τα συμφέροντα είναι καθήκον μας να υπηρετούμε».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agency, A. (2020). *Turkey starts construction of four MILGEM ships to be sold to Pakistan Navy*. DAWN.COM. <https://www.dawn.com/news/1508373>.
- Alexander Murinson. (2006). *The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy*. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 945-964. Retrieved May 21, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/4284512>
- Al Arabiya English. (2020). *Turkey sends mercenaries, militants of different nationalities to Libya: Reports*. Al Arabiya English. <https://english.alarabiya.net/News/north-africa/2020/07/13/Turkey-sends-mercenaries-militants-of-different-nationalities-to-Libya-Reports>.
- Anwardawn. (2021). *US blocks delivery of Turkish gunships to Pakistan*. DAWN.COM. <https://www.dawn.com/news/1611685>.
- AP (2011). *Libyan conflict tests Turkey's regional role*. Khaleej Times. <https://www.khaleejtimes.com/international/libyan-conflict-tests-turkey-s-regional-role>.
- Al. (n.d.). *Turkish parliament approves troop deployment to Libya*. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/01/turkey-parliament-approve-troop-deployment-libya.html>.
- Aydin, M. (1996). *Turkey and central Asia: Challenges of change*. *Central Asian Survey*, 15(2), 157–177. <https://doi.org/10.1080/02634939608400943>
- AzerNews. (2021). *Azerbaijani-Turkish brotherhood getting stronger - Turkish FM*. <https://www.azernews.az/nation/177571.html>.
- Compan, D.(n.d.). *"STRONG DEFENCE - BRIGHT FUTURE"*. Kazakhstan Aselsan Engineering. <https://www.kae.com.kz/uploads/sections/7/20190527-kae-ru>.
- e-AMYNA (2017). *Η συμβολή των μουσουλμανικών κρατών στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο - e-Amyna*. e. <http://e-amyna.com/>
- Encyclopædia Britannica, inc. (n.d.). *Turkic languages*. Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Turkic-languages>.
- Eurasianet. (n.d.)*Azerbaijan-Turkey Military Pact Signals Impatience with Minsk Talks -- Analysts*. <https://eurasianet.org/azerbaijan-turkey-military-pact-signals-impatience-with-minsk-talks-analysts>.
- First World War Centenary - Turkish Historical Society. (n.d.). <http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/en/>.
- Geortzoglou. (2021,). *Τουρκία: Αυξήθηκαν κατακόρυφα οι εξαγωγές προς τη Λιβύη*. in.gr. <https://www.in.gr/2021/05/17/economy/tourkia-sta-ypsi-oi-eksagoges-pros-ti-livyi-ta-sxedia-epektasis-se-53-xores-tis-afrikis/>.
- GlobalData. (2021). *Turkish defense spending remains top priority for government in 2021 despite COVID-19 impact*. <https://www.globaldata.com/turkish-defense-spending-remains-top-priority-government-2021-despite-covid-19-impact/>.
- Graham, N. A. (2016). *Conclusion. Turkish-Azerbaijani Relations*, 150–163. <https://doi.org/10.4324/9781315625119-8>
- Ggeortzoglou. (2021) *Τουρκία: Αυξήθηκαν κατακόρυφα οι εξαγωγές προς τη Λιβύη*. in.gr. <https://www.in.gr/2021/05/17/economy/tourkia-sta-ypsi-oi-eksagoges-pros-ti-livyi-ta-sxedia-epektasis-se-53-xores-tis-afrikis/>.
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ.(2020). *Οι τρεις παράγοντες της νίκης των Αζέρων*. <https://www.kathimerini.gr/world/561168628/oi-treis-paragontes-tis-nikis-ton-azeron/>.

- Iddon, P. (2020). *Turkey Is Deploying Lots Of Air Defense Systems In Syria And Libya*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2020/07/07/turkey-is-deploying-lots-of-air-defense-systems-in-syria-and-libya/?sh=12b2f3585555>.
- Kardas, S. (2016, September 15). *Turkey and Azerbaijan: "One Nation-Two States?"*. Jamestown. <https://jamestown.org/program/turkey-and-azerbaijan-one-nation-two-states/>.
- Karakyarın, V. (2020). PAN-TURKISM: CIVILIZATIONAL PROJECT OF MODERN TURKEY. *Central Asia and The Caucasus*, 21(3), 031–036. <https://doi.org/10.37178/ca-c.20.3.03>
- Kirisci, K., & Winrow, G. M. (2013). The Kurdish Question and Turkey. <https://doi.org/10.4324/9781315036649>
- Lawrence, D. (2002). Kazakhstan: Unfulfilled Promise (review). *SAIS Review*, 22(2), 374–376. <https://doi.org/10.1353/sais.2002.0040>
- Portal, N. (2010). *Turkey is Considered One of the Priority Partners of Kazakhstan in the Sphere of Defense - A.Dzhaksybekov*. <http://www.zakon.kz/186772-turcija-javljaetsja-odnim-iz.html>
- Qasimli, M. (2015). *Axarbaycan Republicasinin Xarici Siyaseti (1991-2003)*. Radio Pakistan. (n.d.). *Pakistan, Turkey reaffirm commitment to intensify mutual cooperation*. Radio Pakistan. <https://web.archive.org/web/20170420210758/http://www.radio.gov.pk/27-Nov-2016/pakistan-turkey-reaffirm-commitment-to-intensify-mutual-cooperation>.
- Reporter, O. S. (2009,). *Erdogan conferred Nishan-e-Pakistan*. The Nation. <https://nation.com.pk/27-Oct-2009/erdogan-conferred-nishanepakistan>.
- Reuters. (2011). *Turkey says offered Gaddafi "guarantee" to quit Libya*. <https://www.reuters.com/article/us-libya-turkey-idUSTRE7596K820110610>.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). *From Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs*. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-kazakhstan.en.mfa>.
- Stevenson, B. (2019). *Turkey gifts retired T-37 trainers to Pakistan*. Flight Global. <https://www.flightglobal.com/turkey-gifts-retired-t-37-trainers-to-pakistan/118697.article>.
- Sunnetzi, I. (n.d) *T129 ATAK Helicopters and ADA Class Corvettes Sale to Pakistan*. - Defence Turkey Magazine. <https://www.defenceturkey.com/en/content/t129-atak-helicopters-and-ada-class-corvettes-sale-to-pakistan-3121>.
- ΣΚΑΪ. (n.d.). *Αρχηγός Αεροπορίας Πακιστάν: Είμαστε ένα έθνος με Τουρκία - Τη στηρίζουμε πλήρως για Κύπρο*. <https://www.skai.gr/news/world/arxigos-aeroporias-pakistan-eimaste-ena-ethnos-me-tourkia-ti-stirizoume-pliros-gia-kypro>.
- The Syrian Observatory For Human Rights. (2020). *Turkish-backed mercenaries: First batch of Syrian fighters arrives in Azerbaijan • The Syrian Observatory For Human Rights*. <https://www.syriahr.com/en/185821/>.
- TOURKIKANEA.GR.(2020). *Τουρκία – Αζερμπαϊτζάν, Από τη Στρατιωτική Συμμαχία στη Στρατηγική Συνεργασία*. <https://tourkikanea.gr/2017/12/baku/>.
- TRT Ελληνικά. (n.d.). *Στρατιωτικές σχέσεις Τουρκίας -Πακιστάν*. <https://www.trt.net.tr/greek/tourkia/2015/02/16/stratitotikes-skheseis-tourkias-pakistan-219967>.
- The Christian Science Monitor. (2002). *A Turkish path for Pakistan? The Christian Science Monitor*. <https://www.csmonitor.com/2002/0124/p01s04-wosc.html>.

Tüysüzoğlu, Göktürk. (2014). Strategic Depth: A Neo-Ottomanist Interpretation of Turkish Eurasianism. *Mediterranean Quarterly*. 25. 85-104. 10.1215/10474552-2685776.

ΤΙΚΑ. (n.d.). *Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Turkish Cooperation and Coordination Agency*. ΤΙΚΑ - Turkish Cooperation and Coordination Agency - <http://www.tika.gov.tr/en>.

Ülker, L. (2012, April 5). "Kazakhstan - Turkey: Yesterday, Today and Tomorrow". *Kazahstanskaia Pravda*. <http://www.kazpravda.kz/c/1330679133> (accessed April 5, 2012).

Valiyev, A. (2017). Baku. *Oxford Scholarship Online*.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190673604.003.0011>

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΣ